

**A MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI 33.**

**Egykorú méltatások, kritikák
Ernyey József (1869–1945)
művelődéstörténész, gyógyszerész-
történész, a történelem segédtudományai
kutatójának műveiről**

Összeállította: V. Molnár László és Gazda István

Szakszerkesztő: Bodorné Sipos Ágnes

**A Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 24. köteteként „Ernyey József
életműve” címmel 2008-ban megjelent munka fejezete**

Piliscsaba – Budapest, 2008

TARTALOM

- A suránykörnyéki hazafias dalok kérdésének története és irodalma (1904-es kutatása)
Ismerteti és kiegészíti: Csanda Sándor
- A gyógyszerkönyvek jegyzéke (1905-ös munkája)
Ismerteti: Rossberger József és Rapaics Rajmund
- A III. magyar gyógyszerkönyv latin nyelvű kiadása (1909-es munkája)
Ismerteti: Bókay Árpád
- Természettudományi mozgalmaink a XVII–XVIII. században (1912-es kutatása)
Ismerteti a Századok recenzense
- A Majthényiak és a Felvidék (1913-as szerkesztése)
Odescalchi Arthur nyilatkozata, Gárdonyi Albert és Závodszy Levente ismertetése
- A visegrádi vár (Lux Kálmánnal együtt végzett 1923-as kutatása)
Ismerteti a Századok recenzense
- Orvostörténelmi kiállítása (1929)
Ismerteti: Faludi Géza
Mayer Ferenc Kolos bírálata a kiállítás katalógusáról. + Ernyey válasza Mayer vádjaira. + Mayer válasza. + Ernyey újabb válasza
- A felsőmagyarországi bányavárosok német népi színjátékai
- I. rész. (Kurzweil Gézával együtt végzett 1932-es kutatása)
Ismerteti: Pukánszky Béla
- II. rész. (Kurzweil Gézával és Schmidt Lipóttal együtt végzett 1938-as kutatása)
Ismerteti: Bálint Sándor és Pukánszky Kádár Jolán

EGYKORÚ MÉLTATÁSOK, KRITIKÁK ERNYEY MŰVEIRŐL

ÖSSZEÁLLÍTOTTA:
V. MOLNÁR LÁSZLÓ
ÉS
GAZDA ISTVÁN

A SURÁNYKÖRNYÉKI HAZAFIAS DALOK KÉRDÉSÉNEK TÖRTÉNETE ÉS IRODALMA (1904-ES KUTATÁSA)

ISMERTETI ÉS KIEGÉSZÍTI: CSANDA SÁNDOR⁴⁶⁷

A Matunák gyűjtötte szlovák hazafias történeti énekek és kuruc dalok feltűnésének körülményeit gyanússá teszi az a tény, hogy ebben az időben az újkuruc mozgalom hívei Érsekújvárott és környékén rendkívüli buzgalommal kutatták a kuruc kor irodalmi emlékeit. Így írt erről a mozgalom egyik ifjú híve, Ernyey József magyar folklorista: „A gyűjtés eredetét illetőleg vissza kell mennünk 1891-ig, amikor a kuruc dalok hatása szalmalángjánál legalább azon a klasszikus területen, ahol az utolsó tárogató is helyet talált (Érsekújvárt. Cs. S.) mindenki kuruc nótákat keresett. Akkor történt, hogy az Érsekújvár és Vidéke 1891. évi 42-ik számában Druga Mihály törvényszéki jegyző az egyik szőlősgazdától, Szabó Mihálytól hallott tót nyelvű kuruc népdalra hívta fel a figyelmet. Ez volt az ismeretes Rákóczi-Bercsényi... Dallamát utóbb felvette Dubrovay János újvári karmester és átadta Bartalus Istvánnak. Ezzel a kutatás új mederbe tért.”⁴⁶⁸

Másként kifejezve mindez azt jelenti, hogy a túlbuzgó hazafiság és nemzeti öntudat képviselői az érsekújvári kurucok hősiességéből kiindulva előre felállított tétel alapján keresték eszméik igazolását a vidék népköltészetében. Hasonló elmélet alapján „talált meg”, illetve költött Thaly Kálmán – mintegy két évtizeddel azelőtt – több Érsekújvárral kapcsolatos álkuruc dalt is: Nagy Bercsényi Miklós, Ocskay Lászlóról való ének, Ujváriak dicséreti. Thalyval az „Érsekújvár és Vidéke” szerkesztője, Illényi István, már előbb is kapcsolatban állt: néhány héttel a Rákóczi, Bercsényi című szlovák ének közlése előtt kéri Illényi Thalyt, engedje meg, hogy Vak Bottyán tábornokról írt művét leközölhesse naptárában.⁴⁶⁹

⁴⁶⁷ Forrás: Csanda Sándor: A Matunák Mihály gyűjtötte szlovák Kuruc dalok és történeti énekek hitelessége. In: Csanda Sándor: A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar–szlovák kapcsolatai. Bp., 1961. Akadémiai Kiadó. pp. 97–151. (Irodalomtörténeti füzetek 8.) (Részlet: pp. 99–112.)

⁴⁶⁸ Ernyey József: Totnyelvű krónikás énekek és kuruc dalok. = Ethnographia 33 (1922) No. 1–6. p. 1.

⁴⁶⁹ Illényi István levele Thaly Kálmánhoz. 1891. szept. 20. OL (Országos Levéltár), a Thaly-család levéltára 1910/30. Ugyanitt említi Illényi a Druga Mihály felfedezte szlovák „Rákóczi-poémát”.

Az érsekújvári és surányi kuruc dalok az izzó magyar hazafiság hevétől fűtött kutatás eredményeként tűntek fel 1891-ben és 1892-ben. Alig egy hónappal az érsekújvári szenzációs felfedezés közlése után Matunák Mihály cikket írt a „Besztercebánya és Vidéke”-be ’Gyűjtsük a magyar történelmi vonatkozású tót dalokat’ címen.⁴⁷⁰ Ebben többek között bejelenti: „Örömmel fogadtam a szép újvári tót kuruc dalt. De örömem csak nőtt, midőn Nagysurányban két, ennél még szebb Rákóczi–Bercsényi nótát kaptam, s amelyeknek egyike a Rákóczi-felkelés egyik momentumát, Bercsényinek 1708. június 29-iki nagysurányi hadi szemléjét zengi. A másiknak hőse, egy surányi tót legény, a magyar huszárok közé áll, Bercsényi édes fiának nevezi, s a magyar szívű tót legény végtére így sóhajt fel: add édes Istenem, és Szűz Máriám, hogy felviruljon már az én magyar hazám!”

A lapban közli Matunák A surányi vitéz és A surányi mustra elnevezésű dalokat, majd felhívja Zólyom megye népét, hogy gyűjtsön hasonló szlovák kuruc dalokat, mert úgy értesült, hogy ennek a megyének a lakossága is kivette részét a Rákóczi felkelésből: szlovák kuruc dalokat Zólyomban is daloltak, s a véglesi „Krvavník”-ot Thaly szerint azóta nevezik így, amióta ott lezajlott a kurucoknak egy véres csatája. E dalokkal kapcsolatos politikai céljait is ismerteti Matunák: „Lássa a világ, hogy Zólyom vármegye régi tótjai sem maradtak hátra a hazafiság dolgában, de meg hogy a mostani „részben rossz magyar tótok”, vagy ha úgy tetszik, a pánszlávok példát vegyenek dicső hazafias őseiktől.”⁴⁷¹

Ezt az eszmét még részletesebben kifejti Matunák a „Felvidéki Híradó”-ba írt fent idézett terjedelmes tanulmányában. Már itt megjegyezhetjük, hogy az énekek szövegének részletes elemzése arra a megállapításra vezet bennünket, hogy valójában nem a népköltés talaján, hanem ennek a tendenciózus szemléletnek az alapján keletkeztek a suránykörnyéki szlovák dalok. A költemények legfőbb hibája – amint majd alább rámutatunk – az anakronizmus: Matunák éppúgy, akárcsak előtte Thaly a kuruc balladákban, saját felfogását, a XIX. század végi nacionalista eszméket „találja meg” az állítólagos szlovák kuruc dalokban.

Matunák Mihály mind a „Besztercebánya és Vidéke”-be, mind a „Felvidéki Híradó”-ba írt tanulmányában buzdít a szlovák kuruc dalok gyűjtésére, de hasonló énekkel senki sem jelentkezik, pedig cikkeinek hatására, rajta kívül a szlovák kulturális élet akkori legfontosabb orgánumban, a Slovenské pohľadyban is tett közzé ilyen felhívást a főszerkesztő, Jozef Skultéty⁴⁷² (1892-ben), majd Ernyey József is a Magyar Néprajzi Társaság folyóiratában, az ’Ethnographia’-ban⁴⁷³ (1904-ben). A gyűjtési

⁴⁷⁰ Matunák Mihály: Gyűjtsük a magyar történelmi vonatkozású tót dalokat. = Besztercebánya és Vidéke 4 (1891) No. 48. p. 1.

⁴⁷¹ Uo. p. 2.

⁴⁷² Jozef Skultéty felhívása, lásd: Slovenské Pohľady 12 (1892) p. 631.

⁴⁷³ Ernyey József: Tót nyelvű kurucz dalok. = Ethnographia 15 (1904) No. 5. pp. 200–204.

mozgalom eredménytelenségéből arra lehetne következtetni, hogy ilyen dalokat a szlovák nép körében nem ismertek, mert más tárgyú szlovák népdalokat ebben az időben ezrével jegyeztek le a buzgó gyűjtők.

Matunák egyedülálló „felfedezéseit” a kuruc dalokért rajongó szakemberek: Bartalus István, Káldy Gyula kitörő örömmel fogadták. „Káldy Gyula zenetanár, midőn e dalok Thalynál látta, egész elragadtatással írt nekem rólok, hogy milyen szép, régies és tökéletes magyar jellegű a dalunk és megígérte, hogy az ősszel megjelenő magyar kuruc dalgyűjteményében a tót dalokból is fog kettőt közölni”⁴⁷⁴ – írja Matunák a „Felvidéki Híradó”-ban. Állítását ellenőrizhetjük a jelzett időben megjelent Kuruc dalokból, ahol húsz ének között nem kettő, hanem három szlovák dal fordítása is található.⁴⁷⁵

A lelkes fogadtatás ellenére valakinek mégis eszébe jutott, hogy kételkedjék Matunák gyűjtésének hitelességében: ez a valaki pedig nem volt más, mint a Rákóczi-kor híres történetírója, a kuruc költészet atyja, Thaly Kálmán. Matunák Mihály először neki küldte meg a hazafias surányi dalokat. A kuruc történetírónak észre kellett vennie, hogy valaki saját szerzeményeit tünteti fel eredeti kuruc versekként, hiszen Matunák a Surányi mustráról írt levelében még a történeti forrásokat is megjelöli.⁴⁷⁶ Aligha tételezhető fel Thalyról, hogy nem jött rá, mit jelent az, ha egy szlovák kuruc énekben „megtalálják” az ő történeti műveiben közölt adatokat, sőt még egyes kifejezéseket is.

Bizonyára csodálkozott Thaly azon is, hogy az újvári szenzáció hatására, milyen könnyen sikerült Matunáknak is néhány napon belül felfedeznie egy olyan hazafias szlovák kuruc dalt, amely még „felül is múlja” az érsekújvárit. Erről így ír Thalynek: „Mint Érsekújvár és Vidéke című lapnak munkatársa olvastam a Nagyságod által is immár ismert érsekújvári kuruc nótáról, Illényi szerkesztő és Dubrovay karmester urak szíveségéből, zenéjével s kettős magyar tót szövegével meg is kaptam, s itt Zólyom bércei között kimondhatatlanul jól esik e vallásos s hazafias ihlet szülte dalt zengeni. Én azonban nem elégedtem meg ezzel az egy nótával. Szülőföldem, Nagysurány monográfiáját írván, minden rávonatkozó adatot örömmel jegyzek fel, s mily lelkesedés vezet ebben, megmondhatná Nagyságod kedves öccseura, a honvéd ezredes úr, kivel Egyházszezen Turcsányiéknál jó perceket töltöttem tavaly, vagy Résző Ensel Sándor budapesti ügyvéd úr, Nagyságod ismerőse.

⁴⁷⁴ Matunák Mihály: A tótok hazafias történelmi dalai. = Besztercebánya és Vidéke 4 (1891) No. 32. p. 1.

⁴⁷⁵ Káldy Gyula: Kuruc nóták és dalok. Bp., [1892.] Rózsavölgyi.

⁴⁷⁶ II. Rákóczi Ferenc levéltára. Archivum Rákócianum V. Székesi Gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével. Közli: Thaly Kálmán. Második kötet (1706–1708). Bp., 1877. Akadémia. pp. 669–670.

Írtam édesatyámnak Surányba, apellálván hazafiasságára, hogy ne engedje, hogy Érsekújvár tótjai a hazafiság tekintésében, legyőzzék a surányiakat; nézzen utána, hátha ő Surányban is talál valami hazafias kuruc dalt. S íme csak erre kellett apellálnom, pár napra megkaptam az első surányi tót kuruc nótát, mely – azt hiszem, vetekedik az újvárival, sőt a tartalom tekintetében felül is múlja.⁴⁷⁷

E levél érdekes megvilágításba helyezi a Bercsényi seregszemléjéről szóló nagysurányi dal megtalálásának körülményeit, s mindenesetre joggal keltette fel Thaly gyanúját az ének hitelességéről. Thaly válaszát hiába kerestük Matunáknak Körmöcbányán gondosan megőrzött levelezésében, kéziratok hagyatékában. Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy Matunák később szándékosan tüntette fel Thalyval való kapcsolatának minden nyomát, amikor megérte Thaly hamisítványának leleplezését, sőt saját gyűjteménye hitelességének kétségbevonását is.

Thaly válaszát azonban így is ismerjük Matunáknak következő hozzá írt leveléből, sőt a Besztercebánya és Vidékében közzétett cikkéből is, mely így fejeződik be: „Thaly Kálmán a Rákóczi-kor legnagyobb ismerője, a kuruc történetíró... levelében kijelentette, hogy amely dalról megbizonyul, hogy valódi, hogy a nép éneklie és nem valami kántor vagy nótárius interponálta, vagy éppen komponálta, a Bercsényiről írt nagy művének most készülő III. és IV.-ik kötetében fel fogja használni. Azért felkérem a b. lapok olvasóit, ha netalán tudnának vagy hallanának ilyen kuruc vonatkozású tót dalokat, a provenienciájának megfelelően leírva: névleg kik és milyen korúak dalolják, kiktől és hol tanulták, szövegükkel és zenéjükkel nekem Nagyszaltnára megküldeni kegyeskedjenek. Én azokat jól lefordítatom, e lapokban közölni fogom, s azután megküldöm Thaly Kálmán úrnak. Vármegyénknek e dalok csak becsületet és jó hírnevet szereznek!”⁴⁷⁸

Az idézetből világosan látszik, hogy Thaly gyanút fogott a neki addig megküldött két surányi dal (A surányi mustra, A surányi vitéz) hitelességét illetően. Thaly aggályoskodása annál is feltűnőbb, mert ekkor még másnak eszébe sem jutott, hogy kételkedjék az énekek eredetiségében. Figyelemre méltó az a tény is, hogy Thaly később sem írt a szlovák kuruc versekről, sőt az előző idézetben emlegetett Bercsényi-monográfiájának befejező részét, melyben a nótákat fel kellett volna használnia, meg sem írta, s munkásságának ezt a legnagyobb szabású művét csonkán hagyta. Mindebből arra következtethetünk, hogy Thaly-nak nem kis nyugtalanságot okozhatott „Matunák felfedezése”, hiszen ebben a korban még csak egyedül ő ismert hamis kuruc költeményeket: saját szerzeményeit. Matunák következő Thalyhoz címzett levelében erősen bizonyítgatja A surányi mustra valóságát; azt állítva, hogy azt apjától, Matunák Imre nagysu-

⁴⁷⁷ Matunák Mihály levele Thaly Kálmánhoz. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1930/II.

⁴⁷⁸ Matunák Mihály: Gyűjtsük a magyar történelmi vonatkozású tót dalokat. p. 2.

rányi földművestől hallotta, de az ének elterjedtségéről, hitelességéről, csak ilyen bizonytalan adatokat közöl: „A nép közt is csak az öregek ismerik már a kuruc dalt – a fiatalság már magyarul dúdol.”⁴⁷⁹ A dal zenéje és nyelvezete szerinte azt bizonyítja, hogy azt nem kántor költötte.

Matunák azonban nem tudja megjelölni azokat a forrásokat, melyeket a „Besztercebánya és Vidéké”-ben írt cikke végén, maga kér a gyűjtőktől: kik dalolják, s azok hol hallották a népdalokat. Elferdíti a tényeket, amikor azt írja, hogy a fiatalok Surányban azért nem ismerik a szlovák kuruc dalokat, mert magyarul énekelnek. A helyszínen arról győződtem meg, hogy az akkori fiatalok (a mai öregek) többsége az iskolában megtanult ugyan magyarul, de odahaza szlovákul beszélt, s a környéken ismert szlovák népdalokat is énekelte.

Szlovák részről szintén gyanú merült fel már a dalok megjelenése alkalmával, de nem keletkezésüket, hanem lejegyzésük hitelességét illetően. Amikor Jozef Skultéty a Slovenské pohľadyban közli az első négy éneket, megjegyzést fűz hozzájuk.⁴⁸⁰ Figyelmezteti tisztelt honfitársait („rodákov”), akik azon a vidéken élnek, hogy küldjék el neki az ének szövegét hitelesen, surányi nyelvjárásban lejegyezve. A dalokban dőlt betűkkel szedett néhány szót, melyek szerinte lehetnek ugyan hitelesek, de népdalokban szokatlanok. Ilyenek pl. a király (császár helyett), és ez a kifejezés: „ked si vlastibranec, vlast ti uz rozkvitá” (ha honvéd vagy, hazád felvirágzik). Az egyik költemény hazafias-vallásos befejezéséről pedig megjegyzi, hogy az előtte álló szép strófákhoz viszonyítva csak klepancia.

A Skultétytól szépnek mondott strófák éppoly klepanciák, mint a kifogásolt záróversszak. Az említett versszak bizonyára politikai szempontból nem tetszett Skultétynek: a magyar haza dicsőítését látta benne gyanúsnak. A nacionalista magyar uralkodó osztály ebben az időben a magyar hazafiságot állította szembe a szlovák nemzeti szellemi élet minden megnyilvánulásával. Hazafiatlannak bélyegezték általában a szlovák nemzeti törekvéseket. Azért voltak gyanúsak a szlovák nemzeti mozgalom egyik vezetőjének a Magyarországot és a magyar hazát dicsőítő sorok, mert az uralkodó szellem megnyilatkozását látta bennük, – s ebben nem is tévedett.

Mintegy harminc év múlva részletesen foglalkozik e kérdéssel az „Ethnographiá”-ban Ernyey József, aki a tényeket elferdítve úgy állítja be, hogy a „bizalmatlan tót kritika” később hitelesítette e dalokat.⁴⁸¹ Ernyey szerint A surányi vitéznek Liptó–Túrócból felmerült variánsában nincs meg az anakronisztikus vlastibranec (honvéd) szó, hanem huszár áll helyette. Az igazság ezzel szemben az, hogy e surányi kuruc daloknak

⁴⁷⁹ Matunák Mihály levele Thaly Kálmánhoz Nagyszalattánról. 1891. nov. 19. OL Thaly-család levéltára 1910/30.

⁴⁸⁰ Jozef Skultéty megjegyzése. Slovenské Pohľady 12 (1892) p. 631.

⁴⁸¹ Ernyey József: Totnyelvű krónikás énekek és kuruc dalok. p. 3.

eddig egyetlen variánsát sem sikerült megtalálni, az Ernyey idézte motívum nem kuruc jellegű népdalból való. Egyébként Ernyey a variáns szót olyan tágan értelmezi, hogy e surányi dalokat a Kollár gyűjteményében közölte, mind szövegükkel, mind dallamukkal különböző kuruc és katona énekeket, szintén egymás variánsainak tekinti.⁴⁸²

Ernyey tanulmányában a dalok gyűjtőjének nevét „érthető okokból” elhallgatja, de cikke valójában csak újabb változata Matunáéknak, melyet az 1892-ben a „Felvidéki Híradó”-ban adott ki. Ernyey nemcsak a dalokat veszi át Matunák közleményéből, hanem a történeti fejtegetést, sőt azt a teljesen valószínűtlen feltevést is, hogy Surány környékén, szlovák történeti népdalok találhatóak abból a korból is, amikor ott még szlovákok nem laktak: szerinte a töröktől nagyrészt elpusztított magyar őslakosság hagyományai alapján énekelték meg a történeti eseményeket a későbbi szlovák és cseh telepések. „A honért elhullott magyarok vértől még párolgó sírjain ott virrasztott dicső szellemök, mely miként Egerben Dobó szelleme a későbbi német lakosságot, úgy e szellem is ezen új tót jövevényeket szívből derék magyarokká tette s beléjük tiszta hazafiságot oltott. A megtelepedett tót nép tudakozódik véres földjének múltja után, s a hallott magasztos eseményeket ajkára veszi.”⁴⁸³

Talán nem is kell bizonyítanunk, mennyire naiv, logikátlan elmélet ez: a XIX. században lejegyzett népdalok, a századokkal azelőtt valóban megtörtént eseményeket sem mondják el történeti hitelességgel. Hogyan lehetne ilyen pontos helyi történeti adatokat és neveket találni egy olyan nép dalaiban, mely a megénekelt események idején állítólag még csak nem is lakott ezen a vidéken? Matunák gyűjteményének általában egyik leggyanúsabb sajátja az, hogy e XIX. században lejegyzett dalokban éppúgy található meg a történeti adatok és személynevek, mint az évszázadokkal előbb lejegyzett (sokszor bizalmas jellegű) egykorú történeti dokumentumokban.

Ernyey József a dalok hitelességét bizonyítgatva arra is hivatkozik, hogy a szlovák kutatók később az énekeket felülvizsgálták, „és Krizko Pál historikus ott a helyszínen győződött meg a közlés hitelességéről, sőt tizenhárom hasonló nótát gyűjtött.”⁴⁸⁴ Ez az állítás is csak részben fedti a valóságot. Nem tudjuk, hogy Krizko valóban járt-e a helyszínen, vagy csak Matunák kéziratában olvasta a dalokat, de tény, hogy a Slovenske pohľady 1897-ben folytatja Matunák gyűjtésének közlését,⁴⁸⁵ melynek forrását ekkor már Surányban sem lehetett volna pontosan ellenőrizni, mert

⁴⁸² Ernyey József: Tót nyelvű kurucz dalok. p. 200.

⁴⁸³ Matunák Mihály: A tótok hazafias történelmi dalai. = Besztercebánya és Vidéke 4 (1891) No. 29. p. 1.

⁴⁸⁴ Ernyey József: Totnyelvű krónikás énekek és kurucz dalok. p. 3.

⁴⁸⁵ Slovenské Pohľady 17 (1897) pp. 621–624, 682–683, 745–749.

a gyűjtő apja, Matunák Imre, akitől a dalokat állítólag hallotta, még 1894-ben meghalt.

Téves Ernyeynek az az állítása, hogy Krizko ott tizenhárom hasonló nótát gyűjtött, mert az általa közzétett történeti énekek mind Matunák régebbi gyűjtéséből valók. Valami ellenőrzés-féle azonban valóban történt, mert a Slovenské pohľady 1897-ben már ezzel az alcímmel közli a dalokat: Matunák Mihály gyűjtéséből közzé teszi Pavel Krizko. Feltételezzük, hogy miután Surányból senki sem jelentkezett a népdalok hitelességének igazolására, a mártoniak felkérték Krizko Pál történészt (a körmöcbányai táncszó felfedezőjét) az énekek felülvizsgálására és közzétételére. Krizko a folyóirat állandó munkatársa volt, és jobb szlováknak tartották őt, mint a közismerten magyarbarát surányi történészt, Matunák Mihályt. A további folytatásokban megjelenő népdalközlésekhez odaírt Krizko név tehát mintegy hitelesítésül szolgál, de maga Krizko egy szóval sem írta, hogy a népdalok hitelesek. Valószínű, hogy bizalmatlanságával nem akarta megsérteni ifjú történész kollégáját, mert feladata éppen az volt, hogy támogatásával megnyerje Matunákot a szlovák nemzeti értelmiség céljainak.

A magyar fordításban akkor már közismert szlovák kuruc népdalokat Krizko 1897-ben csupán nevével „hitelesítette”. Igaz, hogy a „Slovenské pohľady”-ban 1897-ben és 1912-ben Krizko és Matunák neve alatt kiadott dalok⁴⁸⁶ között nemcsak történeti énekek, hanem hiteles suránykörnyéki lírai népdalok is voltak. Ezeket – a történeti énekekkel ellentétben – a nép itt még ma is énekl. Felmerül a kérdés: miért folytatta a 'Slovenské pohľady' 1897-ben a magyar hazafias szellem miatt öt évvel előbb ellenszenvvel fogadott történeti és kuruc dalok közlését? Erre a kérdésre a Matunák Mihály életében, történetírói pályájában bekövetkezett változás megvilágításával kereshetünk magyarázatot.

Matunák Mihályt a magyar lexikonok és történeti munkák mint magyar, a szlovák források mint szlovák történészt tartják nyilván. 1866-ban született Nagysurányban. Apja, Matunák Imre szlovák középparaszt, surányi bíró, templomi előénekes – műveltebb falusi ember volt. Már apja is kedvelte a magyar történelmet s Matunákék házában nagy Rákóczi-kép függött. Idős unokahúga, Matunák Paula, szóbeli közlése szerint Matunák Imre is foglalkozott szlovák és magyar népdalok lejegyzésével és terjesztésével. Mihály nevű fia gimnáziumba járt, majd a katolikus teológiát is elvégezte. 1891-ben Pesten avatták pappá, s ekkor már kezdő magyar történetírónak számított. Különösen szülőföldjének története érdekelt, melynek a XVI-XVIII. századra vonatkozó adatait még teológus korában összegyűjtötte, s publikálta is egy füzetben: Nagysurány hajdani vára történelmének vázlata (Érsekújvár, 1889). Ezután írta A magyarbéli Bosnyák család története című könyvét, (megjelent 1895-ben), s kisebb

⁴⁸⁶ Surianske ludové piesne. = Slovenské Pohľady 32 (1912) pp. 62–69.

tanulmányait a „Századok”-ba és a „Hadtörténeti Közlemények”-be. A török hódoltság korának ismeretével már fiatalon tekintélyt szerzett magának a magyar történészek között.

Úgy látszik, hogy az ifjú Matunáknak a kor legnagyobb magyar történetírójaként tisztelt Thaly Kálmán lett példaképévé. A kurucokért való rajongása, szülőföldje hírnevének emelését és a szlovákok hazafiságát igazolni akaró szándéka ösztönözte őt arra – mint ekkori levelei és cikkei bizonyítják –, hogy 25–26 éves korában olyan „gyönyörű” hazafias történeti énekeket és kuruc dalokat „fedezzen fel”, melyek saját állítása szerint, nem egy magyar igazi hazafit könnyekre fakasztottak. Az első években csupán magyarul írt, de mint szlovák vidéken (Nagyszalatna, Körmöcbánya, Korpona) működő káplán, majd a felsőnépiskolai igazgató, rövidesen kapcsolatba került az ellenzéki szlovák nemzeti értelmiséggel. 1897-ben a Slovenské pohľady folytatásokban közli, Krizko és Skultéty fordításában (a fordítók neve nélkül) terjedelmes tanulmányát az észak-magyarországi török–magyar harcokról: Turecko-uhorské boje v Severozápadnom Uhorsku.⁴⁸⁷ A következő évben ugyanitt Érsekújvárról írt részletes történeti tanulmányát közli: 'Nové Zámky pod tureckym pantsvom'.⁴⁸⁸

Matunáknak a mártoni [Martin] Szlovák Nemzeti Múzeum levéltárában és a körmöcbányai városi levéltárban őrzött levelezéséből az derül ki, hogy politikai felfogásában 1897-ben kezdődik a változás: a mártoniak fokozatosan megnyerik őt a szlovák nemzeti ügynek. 1897-től kezdve már kétnyelvű, 1918-tól haláláig (1932) pedig csak szlovák történésznek számít. Fő művét, Körmöcbánya történetét szlovák nyelven írta meg 1928-ban.⁴⁸⁹ Matunák pályafutására bizonyos kettősség jellemző: 1918 után írt szlovák tanulmányaiban nemegyszer megtagadta a „magyar hazafiak”-kal azelőtt folytatott együttműködését, de kapcsolatait Budapesttel nem szakította meg.

Aligha tévedünk, ha úgy véljük, hogy 1897-ben a „Slovenské pohľady” Matunák megnyerése érdekében közölte szlovák népdalgyűjteményét, s nem a kuruc költészet vitájának felújításáért, – mint Ernyey gondolja. A szerkesztő és Krizko bizonyára a nemzeti ügy érdekében húnytak szemet történeti dalainak hazafias frázisai felett. Ezt a nézetünket Matunáknak Andrej Kmethez, az akkori szlovák szellemi élet egyik vezé-

⁴⁸⁷ Matunák, M.: Turecko-uhorské boje v severozápadnom Uhorsku. = Slovenské Pohľady 17 (1897) pp. 505–530, 568–591, 532–551, 697–705.

⁴⁸⁸ Matunák, M.: Nové Zámky pod tureckym pantsvom = Slovenské Pohľady 18 (1898) pp. 129–132, 231–236, 486–496, 554–561, 569–578, 668–676, 773–745.

⁴⁸⁹ Matunák, M.: Z dějin slobodného a hlavného banského města Kremnice. Kremnica, 1928.

Budapesti kapcsolatairól Körmöcbányán őrzött levelezése tanúskodik. Jellemző pl. Hóman Bálintnak 1930. IX. 22-én hozzá írt levele: „Kedves Barátom, hálás köszönettel vettem Ernyey barátunk útján küldött értékes tanulmányodat.”

réhez 1897. szeptember 20-án írt levele is alátámasztja.⁴⁹⁰ Megköszöni benne Kmethez, az akkori szlovák szellemi élet egyik vezéréhez 1897. szeptember 20-án írt levele is alátámasztja.⁴⁹¹ Megköszöni benne Kmetnek lelkes gratulációját a „Slovenské pohľady”-ban közzétett történeti tanulmányához, majd azt írja, hogy a dicséret nem is őt illeti, hanem Pavel Krizkot és Jozef Skultétyt, akik oly előzékenyen segítettek az anyag felkutatásában. Kifejti, hogy azért írt magyarul, mert ezen a nyelven könnyebben fejezi ki magát, hisz kiskorától magyar iskolába járt. De szükségesnek is tartja, hogy a magyarok ne csak Erdély, a Délvidék, a Dunántúl és az Alföld történetét ismerjék, hanem a szlovák Felvidéket is. A terjedelmes levélben Matunák felsorolja addig megjelent történelmi munkáit, megemlíti a jövőre vonatkozó terveit, majd arra is kitér, miért lett történeásszé: Bél Mátyás művében surányi történeti vonatkozásra bukkant, s ez keltette fel érdeklődését szülőhelye története iránt.

A szülőföldjére vonatkozó adatok kiírását és gyűjtését említi Matunák első Thalynak írt levelében is: „Arra kérem Nagyságodat, kegyeskedjék szeretett szülőföldemről is, illetve kuruc daláról megemlékezni, s nevét így megörökíteni. S ha nem lesz alkalmatlan Nagyságodnak, és nem rabolok el sokat becses idejéből, szíveskedjék az esetleg keze ügyében levő és Surányról szóló adatokat nekem megküldeni, és örökre hálássá teszi csekélységemet, ki magamat Nagyságod jóindulataiba ajánlva, maradtam Nagyságodnak hazafias üdvözlettel.”⁴⁹²

Az így összegyűjtött történeti adatok feltűnő egyezést mutatnak a Matunák közzétette hazafias dalokban található tényekkel. Az egyes énekekben az adatok ugyanolyan sorrendben következnek, mint Matunák történeti műveiben, sőt az állítólagos népdalok és a történelmi tanulmányok egyes sorai között még szószerinti megegyezések is találhatók. Véleményünk szerint ez a legfontosabb bizonyíték az említett dalok álkuruc voltáról.

Visszatérve a kérdés történetének ismertetésére el kell mondanunk, hogy Ernyey József fent idézett tanulmányáról jelentős kritikát írt a Matica Slovensky folyóiratába a szlovák népköltészetnek egy cseh szakértője, Jur Horák 'Szlovák népdalok a magyar tudomány tükrében' címmel.⁴⁹³ A cikket Horák az egykorú szlovák folyóiratokban többször felújított régi nacionalista vitával vezeti be. Szerinte a magyar tudomány gyakran politikai propaganda célokat szolgált, támogatta a magyar államférfiaknak nemzetiségellenes elmagyarosító törekvéseit. Így pl. Magyarország néprajzi kiállításain a „felsőmagyarországi vármegyék” anyagáról egy szó-

⁴⁹⁰ Matunák levele Andrej Kmethez. A Szlovák Nemzeti Múzeum levéltárában, Martinban.

⁴⁹¹ Uo.

⁴⁹² Matunák Mihály levele Thaly Kálmánnak. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1390/II. 3.

⁴⁹³ Jur Horák: „Ludové” piesne slovenské v svetle maďarskej vedy. = Sborník Maticie slovenskej 1 (1922–1923) No. 11–12. pp. 161–168.

val sem mondták a múltban, hogy ez a szlovák folklór. Szerinte ez az elfogultság eredményezte azt is, hogy a Szilágyi és Hagymási című széphistória szlovák változatáról egyes magyar irodalomtörténészek azt írták, hogy a szlovák szöveget Kollár a magyar eredeti alapján hamisította. Később egy cseh kutató, Houdek a Túrmezei énekeskönyvben megtalálta a szlovák szöveg XVII. századi kéziratát, s megállapítást nyert, hogy a magyart fordították szlovákból. (Horák állításából csak az első rész felel meg feltétlenül a valóságnak: Kollár nem hamisította a szlovák széphistóriát.)⁴⁹⁴ A történeti bevezetés alapján Horák azt a tanulságot vonja le, hogy a magyar tudomány megállapításait kételkedéssel kell fogadni. Majd azt írja, hogy Ernyey a Magyar Néprajzi Társaságban 1922-ben a szlovák kuruc énekekről tartott előadásával a magyar propagandának azt a híresztelését akarja alátámasztani, hogy 1918-ban nem kellett volna az elnyomott magyarországi nemzetiségeket felszabadítani, mert ezeknek állítólag jó dolguk volt a magyar uralom alatt.

Ernyeyvel szemben nem helytállóak ezek a politikai következtetések, de a bevezető után Horák érdekes és fontos megállapításokat tesz. Először összehasonlítja az énekek szövegét a Slovenské pohľadyban közzétett dalokkal, s felismeri az azonosságot. Az első dalról (A surányi hős leány) azt állapítja meg, hogy ismert népballada, melynek végét átírták. A „Nem leszek Surányban” kezdetű dalnak gyanúteltő versszakáról idézi Skultéty megjegyzését. Szemére veti Ernyeynek, hogy nem vette észre, mennyire különbözik A surányi hős leány című éneknek a vége az elejétől, s megkérdezi: „érdekes volna megtudni, hogy Ernyey úr bejelentette-e hallgatóinak, hogy ez a szöveg már megjelent a Slovenské pohľadyban. A nép szájából jegyezte fel Ernyey ezeket a szövegeket?” Horáknak ez utóbbi megjegyzései bizonyos felületességre mutatnak: lényegében helyes kritikájában az ilyen részletek azt bizonyítják, hogy nem elég gondosan olvasta el Ernyey tanulmányát, vagy rosszul értette a magyar szöveget, mert abban a szerző világosan megírta, hogy másnak a gyűjtéséről beszél, s azt is, hogy a Slovenské pohľadyban közölték a dalokat. Amint alább látni fogjuk, A surányi hős leánynak pedig nemcsak a vége, hanem az eleje is hamis: csak középső része való népballadából. A tanulmány további részében azt látjuk, hogy Horák helyes kritikai érzéke helytelen következtetésekkel is párosult.

Így például a báró Bosnyák Istvánról szerzett dalról helyesen állapítja meg, hogy nem népi eredetű, de további következtetései csak részben helytállóak, vagy téves fikciók. Többek között azt írja, hogy a dicsérő verssorokat félművelt szerző írta: talán falusi tanító, vagy hivatásos énekmondó. Szerinte lehetséges, hogy az ének annak idején megjelent nyom-

⁴⁹⁴ Csanda Sándor: A magyar irodalom története a XVI. század végéig. Főiskolai jegyzet. Bratislava, 1958. pp. 163–169.

tatásban és búcsú alkalmával a szentháromság ünnepén felszentelt surányi templom mellett árulták. A surányi történeti népdalokról Horák minden bizonyíték nélkül tételezi fel, hogy régi kéziratokban és nyomtatványokban terjesztették. „Diákok, papok, verselő nemesek stb. szerezték őket. Az énekek közül bizonyára sokat kiadtak röplapok formájában is, melyeket vásárokon és búcsúkon árultak, „hasonlítsd össze a gyilkosságról szóló vásári énekeinkkel stb.”) s a katonai akciók leírásában az újsághíreket helyettesítették. Némelyek közülük csak úgy maradtak fenn, hogy lejegyezték az énekeskönyvekbe, ami azt bizonyítja, hogy történeti anyagnak tartották. A nép ezeket vásárolta, de senki sem állíthatja, hogy ezek népdalok, senki sem következtethet belőlük a széles néprétegek hangulatára. Mint valami széles folyó árad a népköltészet az évszázadokon keresztül, s felszíne tele van idegen tárgyakkal, melyeket magával hord. Az itt idézett szerzemények szintén ilyen jellegűek. Olyanok, mint a habokon úszó faágak és gallyak, de a szakember felismeri, melyik fán nőttek.

Ilyenek azok a bizonyos „kuruc” énekek is Rákóczi idejéből. A „Slovenské pohľady”-ban kiadott szövegek nyilvánvalóan műköltői jellegűek. Nem kételkedem afelől, hogy Rákóczi és Bercsényi is nagy rokonszenvre talált a nemesség és a főnemesség körében. Azt is megengedem, hogy nem egy verselgető nemes dallal ünnepelte a felkelés szeretett vezéreit. A dal elterjedt az urak között; de milyen messze esnek az ilyen tendenciózus énekek a népdaloktól! Meg vagyok győződve arról, hogy a széles néprétegek többségükben passzívan viselkedtek a felkelés alatt, hogy a paraszt titokban éppúgy szidta Rákóczit, mint a császári katonákat, mert ezek is és amazok is fosztogattak. Hogy a szlovák nemesség szimpatizált a magyarokkal, arra vonatkozóan bőven van bizonyítékunk, hisz még az utolsó bocskoros nemes is úgy érezte, hogy magasan felette áll a nemtelen származású parasztmunkásnak” – írja Horák Ernyeýt bíráló cikkében.⁴⁹⁵

Szándékosan idéztünk részletesebben Horák kritikájából, hogy lássuk, mennyire helytálló általános gyanúja, de azt is, mennyi tévedést követ el feltevéseinek konkretizálásában. Horák cikke egy gyorsan elkészített recenzió benyomását kelti: nem elemez részletesebben egy verset sem, nem tételez fel határozottan hamisítást sem. Az eredetiségben helyesen kételkedő megjegyzései is kapcsolatosak azzal a ténnyel, hogy ebben az időben Souček és Chaloupecký cseh professzorok ugyanilyen jellegű megállapításokra jutottak Kollár nevezetes szlovák népdalgyűjteményének egyes énekeivel kapcsolatban.⁴⁹⁶ Az ő kutatásaik eredményét

⁴⁹⁵ Horák id. műve p. 165.

⁴⁹⁶ Souček, Stanislav: Domnělá píseň pražských vyhnanců na Slovensko a její slovenské příbuzenstvo. Brno, 1923.; Chaloupecký, Václav: K nejstarším dějinám Bratislavy. = Sborník FF UK v Bratislave I. Bratislava a Turčiansky Sv. Martin: FF UK a Matica slovenská, 1922. pp. 219–239.

Horák kissé erőszakolt módon, s nevük említése nélkül bele is szövi bírálatába az Erdőhegyi puszták című verssel együtt.⁴⁹⁷

Horák kritikájának erősen politikus beállítottsága is téves: azt akarja bizonyítani, hogy Ernyey a magyar áltudomány sovinizta képviselője, s tanulmányában Horthyék politikáját szeretné igazolni. Ezzel szemben már fent rámutattunk arra, hogy a tanulmány lényegében nem Ernyeytől, hanem Matunák Mihálytól származik, aki azt a „Felvidéki Híradó”-ban már harminc évvel azelőtt közzétette. Ami a közlemény magyar hazafias jellegét és nacionalizmusát illeti, azon Ernyey Matunákkal szemben sokat enyhített, és semmivel sem mond többet, mint amennyi e költeményekből valóban kiolvasható. Egyébként Ernyeynek Jozef Skultétyvel és a Matica Slovenská más képviselőivel folytatott (Mártonban megőrzött) levelezése is meggyőző arról, hogy ő nem tartozott a magyar sovinizták közé. Viszont joggal vethette volna Horák Ernyey szemére, hogy nemcsak kritikátlanul átveszi Matunák kétes gyűjtését, hanem – a Thaly-perből tanulva – mindenféle, nagyrészt mondvasinált érvekkel bizonyítgatja a dalok hitettségét. Horák bírálatának érdeme e hibák ellenére is vitathatatlan.

Horák kritikájával kapcsolatban még egy érdekes kérdést kell megvizsgálnunk: mit szolt az Ernyeyt bíráló cikkhez a háttérben meghúzódó Matunák Mihály, aki – Thalyval ellentétben – megérte gyűjteménye hitelességének kétségbevonását. Az ügy bizonyára nagyon kínosan érintette, mert ránézve a vitának rendkívül kellemetlen következményei lehettek volna: elég lett volna az ismert forrásnak, a „Felvidéki Híradó”-ban 1892-ben közzétett tanulmányának felkutatása ahhoz, hogy könnyűszerrel ráüssék a gyűlölt magyarok megszegényítő és megsemmisítő bélyegét. Mert Matunák – Ernyeytől eltérően – bizony túllőtt a célon a szlovák népdalok magyarázatával is, amikor ilyeneket írt róluk:

„E dalok minden betűje ékesen szól a hazafias tótoknak évszázadokon át ápolt és híven megőrzött nemes szelleméről s magyar testvéreikkel együttérző s együttvérző honfiúi szívéről. A tót nép mindig hű volt a magyar állameszméhez, érte élt, áldozott és halt... Vajha a mai tótok is ne hallgatnának a lelketlen, Oroszországra kacsingató, nevetségesen csekélyszámú és semmi történeti jogcímmel nem bíró izgatókra, hanem követnék hazafias dicső őseiket.”⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ Horák id műve p. 166.

⁴⁹⁸ Matunák Mihály: A tótok hazafias történelmi dalai. = Besztercebánya és Vidéke 4 (1891) No. 35. p. 1.

A GYÓGYSZERKÖNYVEK JEGYZÉKE (1905-ÖS MUNKÁJA)

ISMERTETI:
ROSSBERGER JÓZSEF⁴⁹⁹ ÉS RAPAICS RAJMUND⁵⁰⁰

Egy alapjában elhibázott, s sarkalatos hibáinál fogva végre nem hajtható belügyminiszteri szabályrendelet egyetlen hasznos eredményének tekintjük azt a könyvet, amelynek ismertetését célozzák jelen soraink.⁵⁰¹ A gyógyszerertári különleges készítmények és titkos szerek túlságos s mondhatni: a közegészségügyre káros forgalma az orvosok és gyógyszerészek körében érthető aggodalomra szolgáltatott okot, s mind gyakrabban fölhangzott az a jogosult óhajtás, hogy a sarlatánizmus mezejére átcsapó ezen üzérkedéseknek a lehetőség határain belül gátat kell emelni. A korlátozást sürgető óhajtás távolról sem akart a jól bevált s az orvosi gyakorlatban is polgár-jogot nyert különleges gyógyszerkészítmények ellen irtóháborút indítani, mindössze csak alaposabb selejtezést akart e téren elérni, amelynek végcélja gyanánt a gyógyszeriparnak fattyúhajtásaitól való megtisztítását állította oda. Az Országos Közegészségi Tanács is csatlakozott e fölfogáshoz, s ismételt fölterjesztéseinek eredményeként látott napvilágot az a szabályrendelet, amelyet bevezető sorainkban említettünk. E szabályrendeletnek bővebb méltatásába e helyen nem bocsájtkozhatunk, azt azonban mégis meg kell említenünk, hogy szerencsétlen szövegezésével nemcsak a célt nem oldotta meg, hanem még olyan területre is zavart és homályt vitt be, amelyen eddig meglehetősen tisztán láttunk. Értjük alatta a gyógyszerertári kézieladás ügyét. A szabályrendelet, a különleges gyógyszerek és titkos szerek definiálását, illetőleg az ehhez fűzött konklúziókat oly helytelenül eszközölte, hogy a legfegyelmesebb elme sem volt ment a kételyektől a szabályrendelet magyarázatát illetőleg. Ez a körülmény szolgáltatott okot a

⁴⁹⁹ Forrás: Rossberger József. = Gyógyszerészi Folyóirat 1 (1906) No. 5. pp. 77–80.

⁵⁰⁰ Forrás: Rapaics Rajmund. = Növényteni Közlemények 4 (1905) No. 3. pp. 105–106.

⁵⁰¹ A Magyar Szent Korona Országainak területén érvényben volt gyógyszerkönyvek hivatalos gyógyszereinek jegyzéke (1774–1904). Elenchus medicaminum in pharmacopoeis Austriaco-provincialibus Austriacis et Hungaricis contentorum, ab anno 1774, inclusive ad pharmacopeam Hungaricam II. A Magyarországi Gyógyszerészegylet megbízásából összeállította: Ernyey József. Bp., 1905. Magyarországi Gyógyszerészegylet. 163 p.

Magyarországi Gyógyszerészegyletnek arra, hogy fölterjesztést intézzen a belügyminiszterhez, amelyben a szabályrendelet szabatos magyarázatát kérte. E fölterjesztésre vonatkozó válaszában a belügyminiszter részbeni magyarázatokba bocsájtkozott s a többi között elég szabatossággal – de még több szűkkeblűséggel – körülírta azt, hogy mely gyógyszerek azok, amelyeket a gyógyszerésznek kézieladásban kiszolgáltatni szabad.

Szántszándékkal állítottuk szűkkeblűségből eredőnek ezen miniszteri magyarázatot, mert midőn az osztrák kormány egy hasonló alkalomból fölvetett kérdésre azt a választ adta, hogy a gyógyszerári kézieladás tárgyát minden megszorítás nélkül azok az egyszerű és összetett gyógyszerek képezhetik, amelyek a jelenleg érvényben lévő európai gyógyszerkönyvekben foglaltatnak, s nincsenek †, vagy ††-el megjelölve, addig a miniszteri magyarázat ilyenekül a mai gyógyszerkönyvben hivatalos, valamint az ország területén érvényben volt egyéb gyógyszerkönyveknek †-el nem jelzett gyógyszereit jelölte meg.

Míg tehát a szomszéd állam kormánya – igen helyesen – a kontinensen forgalomban lévő modern gyógyszereket utalta a gyógyszerári kézieladás körébe, addig a mienk poros archívumok zugait jelölte ki, mint olyant, ahonnan a gyógyszerész útbaigazítást nyerhet egy már letűnt kor elavult gyógyszereinek reaktiválására.

A közegészségügy legmagasabb fórumának döntő szava azonban megfellebbezhetetlen lévén – bármily furcsaságnak is tűnt föl ez – alkalmazkodnunk kellett ahhoz. A Magyarországi Gyógyszerészegylet, amely elszigeteltsége dacára egyetlen gondozója a magyar gyógyszerészet közügyeinek, e hivatalos magyarázat kézhezvétele után azonnal gondoskodott arról, hogy a már elavult gyógyszerkönyvek adatai ilyen értelemben összegyűjtessenek. A gyűjtemény kiadásának célja főként az volt, hogy az a gyakorló gyógyszerész kezében biztos útmutatóul szolgáljon s esetleg megvédelmezhesse a hatóságok zaklatásaitól, amiben valószínűleg nem is lett volna hiány, ha a minde szabatosságot nélkülöző szabályrendelet életbe lépett volna. Országos egyletünk az adatgyűjtés munkáját Ernyey József, ismert gyógyszerész-szakíró és historikusra bízta, aki valóban buzgó és lelkiismeretes munkával oldotta meg a kitűzött feladatot.

A munka összeállítása – természetesen – alapos bibliográfiai és történelmi tanulmányokat igényelt, amelyről tanúságot tesz a szerző által „Bevezetés” címmel jelölt rész, amely a tanulmányokat foglalja össze.

A szerény cím alatt azonban sokkal becsesebb anyag van összehalmozva, mint egyéb könyvek bevezetéseinél ezt megszoktuk, sőt ha ezt külön résznek tekintjük, akkor nem is alkothatunk más véleményt, mint hogy a könyvnek az értékesebb felét ez az első rész képezi.

A tizenegy ívre terjedő vaskos kötethez k. Karlovszky Geyza szerkesztő írt előszót, amelyben a könyv keletkezésének historikumát ismer-

teti. Ettől s a már említett bevezető-résztől eltekintve, a könyv három fejezetből és egy függelékből áll.

A bevezetésnek jelzett tanulmányában a szerző – eredeti kutatásai és hiteles kútfők nyomán – visszamegy 1729-ig, s innen kezdve kronologikus sorrendben tárgyalja az Ausztria által reánk oktrojált diszpenzatóriumok és árszabások keletkezésének történetét kapcsolatban azzal az ellentétállással, amelyet a ráerőszakolással szemben úgy a törvényhatóságok, mint kevés kivétellel a magyar gyógyszerészek is kifejtettek.

Hivatalosan – helytartótanácsi rendelettel – 1779-ben tették kötelezővé nálunk először az osztrák gyógyszerkönyvet (1774) és az 1776. évi árszabást, noha hosszú idő eltelt még ezután, amíg a kényszerrel eredményt tudtak elérni. Érdekesnek tartjuk – a szerző nyomán – ezen nálunk első ízben hivatalosnak kijelentett farmakopeáról följegyezni, hogy az erőshatású szerek forgalma tekintetében korlátokat nem szab, tilalmazott, csak orvosi rendeletre kiadható szerek megkülönböztetéséről szó sem esik, noha a † jelzés sűrűn ismétlődik benne. Az sem érdektelen dolog, hogy ezen „I. kiadás” maga kilencféle kiadásban ismeretes, azaz ennyiszor rendeztek belőle újabb kiadásokat, amelyek azonban az eredetitől csak lényegtelenül különböztek.

Ezt követte az 1793. évi újabb gyógyszerkönyv, amely azonban csak tíz évvel megjelenése után lépett életbe, noha ekkor sem keltett nagyobb emóciót, mert jelentőségét az időközben kicsikart magyar árszabások a minimálisra csökkentették. Ezeknek a dicsősége sem tarthatott sokáig, mert 1816-ban már ismét a bécsi árszabás a kötelező Magyarországon. 1820-ban a III. kiadású gyógyszerkönyv, 1822-ben ismét a bécsi újabb árszabás, 1834-ben a IV. kiadású gyógyszerkönyv, 1843-ban az 1826. évi osztrák árszabás, 1854-ben az V. kiadású osztrák gyógyszerkönyv oktrojáltatott reánk, s még hosszú idő telt el azután is, míg végre 1872-ben megjelent az első magyar gyógyszerkönyv.

E nagy vonásokban megrajzolt sorrend egymagában is élénk világot vet arra a nagy munkára, amelyet könyvünk szerzője végzett, hogy összegyűjthesse azokat az adatokat, amelyek összegyűjtésére megbízást kapott. Szívesen konstatáljuk, hogy feladatát nemcsak lelkiismeretesen oldotta meg, hanem ezen bevezető tanulmányban érdekes leírásával szinte meg-eleveníti szemünk előtt a magyar gyógyszerészkönyvért folytatott hosszas küzdelmet, amely csak akkor ér véget, amikor már Ausztria államilag a tönk szélén áll, s az alapjában ingadozó birodalom épségét csak a kiegyezés menti meg.

A másik rész a magyar királyság területén érvényben volt gyógyszerkönyvek és osztrák árszabások kézi-leadásban kiszolgáltatható gyógyszereinek betűrendes jegyzékét adja. A hivatalos elnevezés, mint főcím mellett megtaláljuk az illető gyógyszer szinonímjét, magyar elnevezését, s annak a gyógyszerkönyvnek megjelölését, amelyben az hivatalos gyógyszerként sze-

repelt. Hasonló beosztású a harmadik rész, amely a sebészi kötözőszereket és a negyedik rész, amely a kézieladásban ki nem szolgáltatható gyógyszereket sorolja föl. Az utolsóban pedig, amelyet a szerző függeléknek nevez, statisztikai adatokat, s a használt források rövid kritikáját kapjuk.

Az általunk hosszasabban tárgyalt első résszel szemben ez a része a könyvnek kevésbé mondható értékesnek. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a kritika jogán mondott ezen ítéletünk nem a szerző munkájára vonatkozik, mert hiszen ő – köztudomás szerint – „kötött útlevéllal” dolgozott s feladatát páratlan lelkiismeretességgel oldotta meg, hanem a könyv gyakorlati használhatóságára, amelyet elsősorban azok szempontjából kell mérlegelnünk, akiknek országos egyletünk ezen kiadványát segédkönyvül szánta. E tekintetben az elavult és kevésbé elavult gyógyszerek neveit jegyzékszerűen felsoroló könyv – félünk tőle – nemigen felelhet meg céljának, mert hiszen ezt a jegyzéket minden gyakorló-gyógyszerész föllelheti a gyógyszerházakra nézve kötelező bővített árszabásban azoknak a kivételével, amelyek a modern gyógyszerelés keretébe elavultságuknál fogva amúgy sem illeszthetők bele, s így a gyógyszerházi forgalomban már régen nem játszanak szerepet. Minden bizonnyal célszerűbb dolog lett volna, ha országos egyletünk a gyógyszerészek kezébe olyan könyvet juttatott volna, amely nemcsak a kézieladási szerek jegyzékét, hanem ezeknek készítési módjait is közli, miként ezt Rektorik-nak Ausztriában közkézen forgó „Praeparata pharmaceutica” című könyvének látjuk.

Ezen kívánalom ellen illetékes helyről előszeretettel hozzák föl azt, hogy ezzel a munka tetemesen kibővült volna, s jóval magasabbra kellett volna az árát megszabni. Ám ez kifogásnak elég tetszetős lehet addig, amíg figyelembe nem vesszük, hogy:

1. mindenki szívesebben fizet magasabb árat valamiért, aminek valóban hasznát veheti, mint alacsonyabbat olyanért, amelynek használhatósága problematikus;

2. senki sem támaszt igényeket arra, hogy a jegyzékben felsorolt, s ma már legalább is felerészben ismeretlen gyógyszer-keverékek készítési módjai publikáltassanak, de legalább is helyes követelmény azon összetett gyógyszerfélék előírásainak közlése, amelyek sem a magyar gyógyszerkönyvekben nem szerepelnek, sem pedig nincsenek annyira elavulva, hogy mint kézieladási cikkek ma már számba ne jöhetnének;

3. a munkának e révén beálló túlterjedelme sem öltött volna olyan mérvet, amely kétségessé tehetné volna sajtó alá rendezését, ha a 3. részt – amely egymagában másfél ív terjedelmű – teljesen kihagyták volna. Ugyanis – miként ezt fentebb említettük – ez a rész a kézieladásban ki nem adható gyógyszerfélék jegyzékét foglalja össze, amely felsorolás bátran elhanyagolható lehetett volna egy olyan könyvben, melynek kimondott célja az, hogy a gyógyszerésszel megismertesse azon szereknek jegyzékét, amely szereket a kézieladásban akadálytalanul kiszolgáltathat.

E kifogásunk kizárólag csak a munka használhatóságára vonatkozik, s szívesen konstatáljuk, hogy e hiány dacára a munka belső értéke igen jelentékeny, s éppen ezért elismerés illeti országos egyletünket, hogy áldozatkészségével a tehetséges szerző e munkájának megjelenését lehetővé tette.

Rossberger József

*

Szó sem lehet arról, hogy a botanikához tartoznék a mű. Nem is a szorosabban vett tárgyról akarok szólni. Ernyey – nagyon helyesen – az egyes gyógyszerek után magyar neveiket is közli. És ezek között van bennünket érdeklő dolog is. A feldolgozott gyógyszerkönyvek 1774-től indultak meg, és így a botanikai magyar nevekben olyanokra is akadunk, amelyeket Diószegi éppen nem említ. Igaz ugyan, hogy „apróbb ellenmondások, sőt határozott botanikai tévedések itt sem ritkák”, de nem mondhatjuk ennek pl. azt, hogy a Sambucus-t – nyilván virágjáról – szitalap-nak nevezi e könyv; vagy pl. a Plantago-t – nagyon találó hasonlaltal magjairól – balhafűnek.

Diószegit tartván kezünkben, a következőket ismertetjük Ernyey alapos munkája után.

1. Ammi Sison L. Arábiai myrtus.
2. Cohlearia. Kalánfű.
3. Glycyrrhiza. Édesgyökér.
4. Spiraea Ulmaria. Kecskeszakáll.
5. Acanthus. Medvekörom.
6. Calam. mont. Erdei csombor.
7. Melilotus. Sárga lóhere.
8. Solanum dulcamara. Venyike. Temondádfű.
9. Genista. Gánya.
10. Matricaria. Mádra-Nádfű.
11. Scolopendium. Nagy lépfű.
12. Ruscus hypoglossum. Lónyelvű fű.
13. Sambucus. Szitalap.
14. Teucrium Chamaep. Mezei ciprus.
15. Solidago Virgaaur. Aranyos istápfű.
16. Linaria. Békálen. (leveleiről).
17. Parietaria. Pörjefű.
18. Thymus vulg. Kedenfű.
19. Laurus. Babír.
20. Levisticum. Léstyángyökér.
21. Pyrethrum. Imelygyök. (émelygős).

22. Eryngium. Százfőfű.
23. Asclepias Vincentox. Szt. Lőrincfű.
24. Polypodium. Papragyökér.
25. Lycopodium. Földön folyó moh.
26. Plantago. Balhafű.
27. Calendula. Gyűrűvirág.
28. Nyárfaire = Popiomír.

Ezekből a következőket kell megjegyeznünk. A mi valódi édesgyökérünk a Glycyrrhiza, és nem a Polypodium (sok tankönyv!). A babér babír alakjában már Páriz-Pápai Pax corporis-ában megvan, és talán még régebb keletű, és nagyon szépen megvilágítja a szó keletkezését. A Levisticum Léstyángyökér neve is érdekes, ma is van még az országban nem egy Léstyán-família. Végül pedig egyes szép magyar nevek (Acanthus, Medveköröm) azt mutatják, hogy elszórt és ismeretlen magyar botanikai irodalmunkban még sok latin névnek megtalálhatjuk a jó hazai nevét. Ez legalább is kötelességünkké teszi, hogy még fokozottabb buzgalommal keressük azt, amit eddig is tettük. Amint látható, a régi gyógyító célú művek első tárgyai kell hogy legyenek eme kutatásunknak!

Rapaics Rajmund
(Breslau)

A III. MAGYAR GYÓGYSZERKÖNYV LATIN NYELVŰ KIADÁSA⁵⁰² (1909-ES MUNKÁJA)

ISMERTETI: BÓKAY ÁRPÁD⁵⁰³

Hogy a II. kiadású magyar gyógyszerkönyv szövegéből édes-keveset tarthattunk meg, annak oka, hogy az 20 év előtt íratott.

Amint cikkeink betűrendben elkészültek, nem egyedül csak a szerkesztő-bizottság tagjainak bírálata alá kerültek azok, hanem egy ellenőrző-bizottság rostája is szerepelt. Ez a bizottság pedig nem felületesen, hanem úgyszólván szóról-szóra végigtárgyalta az egészet. Az ellenőrző-bizottság tagjai voltak boldog emlékű Than Károly tanár, amíg élt, Kóssa Gyula tanár, Lengyel Béla tanár, Mágócsy-Dietz Sándor tanár és Ströcker Alajos gyógyszerész urak. Látható e névsorból, hogy minden szakma kiváló képviselői hozták el legjobb tudásukat s jellemző, hogy néha egy-egy szón, kifejezésen is behatóan vitatkoztunk. Lassan ment a munka, de lehető lelkiismeretességgel. Az 1907. év egészen és az 1908. év első fele ment rá ezen tárgyalásokra; másfél éven át hetenként egy-egy egész délutánt töltöttünk el ezen ellenőrző munkában. 1908 nyaráig a magyar szöveg készen volt.

Mi legyen a latinnal – az volt most a kényes kérdés. Az országos közegészségügyi tanács eredetileg azt javasolta, hogy csak a magyar szöveg legyen hivatalos és hiteles s a latin szöveg csak mint fordítás, de a tanács felelőssége nélkül közöltessék. A Belügyminiszter úr ezt a javaslatot nem fogadta el s amint sejtjük, a fiumei gyógyszerészekre való tekintettel, akik nem kötelesek magyarul tudni, úgy döntött, hogy a latin szöveg is hiteles legyen s hogy azért is a közegészségügyi tanács viselje a felelősséget. A tanácsnak tehát gondoskodni kellett megbízható fordítóról, ami tekintettel a latinul tudók számának roppant megcsökkenésére, nehéz feladat

⁵⁰² Magyar gyógyszerkönyv. Pharmacopoea hungarica. 3. kiad. Latinra ford.: Ernyey József. Bp., 1909. M. Kir. Állami Ny. XX, 414 p.; XIII, 430 p.

⁵⁰³ Forrás: Bókay Árpád: Az új gyógyszerkönyv története és általános ismertetése. A Magyarországi Gyógyszerészegyesület tudományos szakülésén fölolvasta: Bókay Árpád dr. egyetemi tanár, udvari tanácsos. = Gyógyszerészi Hetilap 48 (1909) No. 45. pp. 705–706.

volt. Először Némethy Géza egy. tanár úrral, azután tisztelendő Maywald piarista főgimnáziumi tanár úrral tárgyaltunk. Egyik sem vállalta a nehéz munkát. Végre t. munkatársaim hívták föl figyelmemet Ernyey József úrra, a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának tisztviselőjére, aki kitűnő latin s emellett mint végzett gyógyszerész a gyógyszerészeti szakmában is teljesen otthonos. Ernyey úr szívesen vállalkozott a feladatra s miután próbafordítását Maywald tanár úr jónak találta, a közegészségügyi tanács őt kérte föl a munka végzésére. A választást nem bántuk meg. Ernyey úr bámulatra méltó nyelvi készséggel, gyógyszerészeti szaktudással és teljes elismerésre méltó lelkiismeretességgel és pontossággal dolgozott. Buzgósága annyira ment, hogy egy-egy szó, vagy kifejezés miatt 2–3 látogatást is tett botanikusoknál, filológusoknál és könyvtárakban, hogy a régi magyar latinság idejéből való írásokat keressen föl, csakhogy megfelelően ültethesse át a magyar szöveget latinra. Maywald tanár úr ajánlatára, mint-hogy én magamat elég erős latinostnak nem éreztem, Ernyey úr fordítását nyelvi szempontból még Dávid István nyugalmazott főgimnáziumi tanár is átnézte.

Bókay Árpád

TERMÉSZETTUDOMÁNYI
MOZGALMAINK A XVII–XVIII.
SZÁZADBAN
(1912-ES KUTATÁSA)

ISMERTETI A SZÁZADOK C. PERIODIKA
RECENZENSE⁵⁰⁴

Ernyey József, akit nemcsak történészeink ismernek nagy szorgalmáról, hanem a természettudomány terén is szép sikereket aratott, különösen a magyar pharmacopea pompás latin fordításával, ebben a füzetben két kedvelt tudományágának határait kereste fel.⁵⁰⁵ A füzet tulajdonképpen részlet Ernyeynek a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók veszprémi vándorgyűlésén tartott előadásából⁵⁰⁶ s régi botanikus kertjeink, különösen a pozsonyi, besztercebányai és lőcsei kertek történetével foglalkozik. Különös érdeme, hogy Heindl pozsonyi botanikus kertjének 1651-ből származó elveszett katalógusának írott kivonatát megtalálta. Szépen méltatja Bonanus működését is a besztercebányai kert története kapcsán. A XVII. és XVIII. században hazánk a természettudomány terén a kor színvonalán állott, ezt bizonyítják akkor dicséret szép botanikus kertjei is. Csak az volt a baj, hogy a szép intézmények még nagyon megteremtőik személyéhez voltak kapcsolva és halálukkal többnyire ismét pusztulásnak indultak. Nem hangoztathatjuk eléggé, hogy milyen becsesek az ilyen tanulmányok, amelyek megírásához természettudományi képzettség is kell és a levéltári kutatásban is teljes jártasság... Ernyeytől ezen a téren még sok becses anyag feldolgozását várhatjuk.

⁵⁰⁴ Forrás: Századok 47 (1913) No. 7. pp. 552–553.

⁵⁰⁵ Ernyey József: Természettudományi mozgalmaink a 17–18. században. Bp., 1913. Pesti Lloyd. 17 p. (Klny. a Természettudományi Közlönyből)

⁵⁰⁶ Lásd: Magyar Orvosok és Természetvizsgálók ... XXXVI. Vándorgyűlésének történeti vázlatja és munkálatai. Bp., 1913. Franklin. p. 174.

A MAJTHÉNYIAK ÉS A FELVIDÉK (1913-AS SZERKESZTÉSE)

ODESCALCHI ARTHUR HG. ERNYEY JÓZSEFRŐL,
A MAJTHÉNYI CSALÁD TÖRTÉNETÉNEK
KUTATÓJÁRÓL⁵⁰⁷

1913-ban került ki a sajtó alól az Ernyey József közreműködésével készült 'Majthényiak és a Felvidék' című, 705 nyomtatott oldalt kitevő mű, melynek kéziratát – a címlap tanúsága szerint – bizonyos Szerémi készítette, az írói álnév mögött Odescalchi Arthur herceg rejtezik. Ő a kötet végén köszönetet mond gyűjtése sajtó alá rendezőjének, a jelen esetben családtörténészként feltűnő tudósnak, Ernyey Józsefnek. Következzenek Odescalchi Arthur szavai:

A történelmi adatok, melyeket a Majthényi családról gyűjtöttünk, valamint sok egyéb felvidéki genealógiai és történelmi részletek beszerzése hosszú időbe és nem kevés fáradságba került; teljes negyven évbe, a gyűjtés befejezésekor e sorok írója élete végső éveivel közelgett, majd hogy a tollat kezéből kiejtette; a művet befejező második kötetnek anyaga ugyan szintén összegyűjtve csak a sajtó alá rendezését várja, ami az első kötet megjelenését fogja nyomban követni, de vajon ezt ugyanazon kéz fogja-e befejezhetni, nagyon kétséges. Már a jelen kötet sajtó alá rendezése előtt felismerte az adatgyűjtő, hogy a mű befejezésére egymaga képtelen. Sok, régen jegyzékben vezetett levéltári, s más adatok beszerzése még kívánatos volt, de erre agilis fiatal erő kellett volna; hát még a nyomdai ügyek, stb.

Ekkor a gondviselés oly segítséget küldött a kifáradt agastyánnak, aki a kétségbeejtő helyzeten nagyot lendített. Ernyey József úr szintén a felvidék szülöttje, az, aki felszólításomnak engedvén, magára vállalta a terhes feladatot, munkatársnak beállott, s mondhatni gőzerővel, kezébe ragadván az ügyet, nemhogy csak a mű megjelenését illető minden teendőket végrehajtotta vala, hanem ruganyos szellemével varázsszerűleg belelélt magát ama régen múlt világba, melyben a vén adatgyűjtő már el is téved vala, ha magára hagyatik; a levéltárakból hiányzó adatokat nagy

⁵⁰⁷ Forrás: Odescalchi Arthur hg.: A családtörténész Ernyey József. In: Szerémi – Ernyey József: A Majthényiak és a Felvidék. Bp., 1912. pp. 698–700.

mennyiségben beszerezte; nem kevés eddig ismeretlen adattal bővítette az anyagot, s azokat feldolgozva, a munkába beillesztette, szóval megbecsülhetetlen segítséggel támogatta e sorok íróját, aki éppen a mű nyomtatása idejében súlyos betegségben sínylődött hat hónapon át. Ezen providenciális férfi mintha csak ezen feladatra termett volna; mint jeles nyelvész, akinek a latin nyelvben való jártasságát keresni kell, épp oly erős szlavista, ami megbecsülhetetlen a felvidéki kutatásokra nézve, mint ismeretes etnográfus ugyancsak helyén volt; tudásvágya már ifjú korában bejáratta vele az egész felvidéket, nincsen régi vár, templom vagy rom, ami figyelmét elkerülte volna a „gyógyszerész” figyelmét, ha botanizálás vagy vadászat kedvéért a Mátyus-föld hegyeit, völgyeit végigbarangolta; gazdag tapasztalatait pedig gördülékeny szavakba fűzni nem esett nehezére a volt zurnalisztának.

Ezeket ide kellett iktatnom avégre, hogy az utókor vagy mondjuk a Majthényi család jövő generációi tájékozva legyenek ezen családi krónika keletkezéséről; hisz ha a családi levéltár fontos sarkköve annak, úgy a tartalmának nyomtatásban megjelent kivonata is a családi történet keretében megemlékezést érdemel.

Hogy feljebb megemlékeztem munkatársamról, s buzgó közreműködését kiemelttem, kötelességérzetből tettem, még ha ő maga ellenezné is, megkövetelem szavaim közzétételét, mert azzal neki tartozom, de magamnak is tartozom, mert idegen tollakkal nem akarok ékeskedni. (...)

*

GÁRDONYI ALBERT⁵⁰⁸ ÉS ZÁVODSZKY LEVENTE⁵⁰⁹ KÖNYVISMERTETÉSE

Egy munkás emberöltő levéltári kutatásainak az eredményeit tünteti fel e munka, melynek első kötete most hagyta el a sajtót.⁵¹⁰ A munka tartalmilag többet mond a címénél, mert nem csupán a Majthényi családdal, eredetükkel, leszármazásukkal és birtokviszonyaikkal foglalkozik, hanem ismerteti egyszersmind a Mátyus-földnek a történelem folyamán szerepelt urait, uradalmait és nevezetesebb eseményeit is. Levéltárak, oklevelek rengeteg anyagát kellett összegyűjteni, rendszerbe szedni, magyarázni, hogy ez a mű elkészülhessen, a mely nem csupán a Majthényi család

⁵⁰⁸ Forrás: Gárdonyi Albert: Szerémi és Ernyey József: a Majthényiak és a Felvidék. I. k. Budapest. Benkő Gyula 1913. = Turul 31 (1913) No. 2. pp. 94–95.

⁵⁰⁹ Forrás: Závodszy Levente. = Századok 47 (1913) No. 6. pp. 447–448.

⁵¹⁰ A Majthényiak és a Felvidék. Történelmi és genealogiai tanulmány. Írta: Ernyey és Szerémi. I. köt. Bp., 1912. [1913]. Fritz ny. XVI, 705 p., 1 t. (A 2. kötet nem jelent meg – a szerk. megj.)

becsületes és komoly kritikával megírt krónikája, hanem annak a földnek, mely a Duna és a Kárpátok között egészen a Tatra hólepte csúcsáig terjed, nagy szeretettel összeállított, ugszólván bizalmas története.

A Szerémi álnév alatt rejtőző illusztris szerző, hg. Odescalchi Arthur, már nyomtatásban is közölte a Majthényi családra vonatkozó kutatásainak eredményeit, amikor 1897-ben egy becses okmánytárral gazdagította irodalmunkat. Jelen műve messze tulszárnyalja az előbbit, mert oklevél-szövegek egyszerü közlése helyett az oklevelek tartalmával ismertet meg. Oklevelek tartalmával a Majthényi, Motesiczky, Bossányi, Pongrácz stb. családok levéltáraiból, a mely családok élete ott zajlott le a felvidéken s történetük közös a felvidék történetével.

Amint már ismételten említettük, az ismertetett munka a Majthényi család keretén belül Magyarország egyik részének a történetét is adja. Megismertet a trencsényi kiskirály, Csák Máté történetével,⁵¹¹ Stibor vajdával, Szentmiklósi Pongráczczal, a husziták 1420–1435. évi felvidéki szereplésével, a vágvölgyi várakkal és uraikkal és sok más köztörténeti érdekű felvidéki jelenséggel. Ezt a szűkebb látókörű családtörténeti irodalom nem tartaná szerencsés vállalkozásnak, mert tullepi a családtörténet határait s köztörténelemmé lesz; mi azonban örömmel üdvözöljük, mert olyan jelenséget látunk benne, mely a családtörténeti irodalomban új és egészséges irányt van hivatva megindítani. Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a családtörténetnek szükségképen köztörténetté kell lennie, sőt szerencsétlen vállalkozásnak tartjuk azt, ha a családtörténeti író mindenáron köztörténetet akar írni. Hanem igenis fontosnak tartjuk azt, ha a családtörténeti jelenségek megfelelő köztörténeti háttérrel kapnak, illetőleg megfelelően bekapcsolódnak a köztörténeti eseményekbe. A szűkebb látókörű birálat aggodalmait előrelátta a Majthényiek nagyérdemű történetírója is s módszerének őszinte feltárásával védekezik ellene. Ez a védekezés teljesen felesleges, mert hiszen középkori köztörténeti kutatásainkhoz hol találunk megfelelőbb anyagot, mint a családi levéltárakban, s egy-egy családi levéltár középkori okleveleinek ismertetésével tulajdonképpen egy-egy darab köztörténelmet adunk. A középkori történelem tulajdonképpen családtörténelem, családi érdekek irányítják a politikát, háborut és a békét, a közgazdasági viszonyokat és még a közművelődést is. Egy-egy hatalmas család valóságos kiskirálya uradalmainak, állandó harcban vagy szövetségben a szomszédos családokkal, sőt az uralkodókkal is, s az országos politika nem egy esetben egy-egy hatalmas család érdekein fordul meg.

Egész sereg olyan családdal foglalkozik e munka, a mely a Majthé-

⁵¹¹ Híradás Ernyeeynek ehhez a témához kapcsolódó előadásáról: Ernyeey József: A Csák Máté herma történetéből. = Az Országos Magyar Régészeti Társulat 2. Évkönyve (1923–26). Bp., 1927. Franklin. p. 347. (– a szerk. megj.)

nyiekkel házasság útján rokonságba jutott és e rokonság révén a felvidéki birtokviszonyok alakulására befolyást gyakorolt. E rokoni kötelékek eredményezték, hogy a Majthényi-levéltárba olyan oklevelek kerültek, melyek a felvidék legkülönbözőbb pontjaira vonatkoznak. Igaz, hogy a Divék-nemzetség bármelyik családjának a levéltárában található ilyen okleveleket, jelen munka azonban a Majthényi-család nováki levéltárának tanulmányozása alapján indult meg, s ez a legteljesebb mértékben feljogosította a szerzőt, hogy a Majthényi családot állítsa érdeklődésünk középpontjába.

Ez a tárgyalási mód természetesen csupán a középkori anyagban indokolt, a mikor zsenge állami életünk hiányzó összetartó erejét a családi érdekek és vonatkozások szálai pótolják. Az új korban igazi állami érdekek alakulnak ki, melyek erősen alárendelik a családi vonatkozásokat. Tudja ezt a munka érdemes szerzője is s nem habozik kijelenteni, hogy az újabb korra nézve más eljárást tart szükségesnek s 1520-on túl, a mely évvel a jelen kötet tartalma bezáródik, kevesebb köztörténeti vonatkozást, de annál több genealogiai adatot fog nyújtani, úgy a Majthényi családról, mint a vele összeköttetésbe jutott más családokról.

A Majthényi család legrégebb története a mondák homályában vész el s a legrégebb oklevelek legfeljebb személy- és helynevekkel vagy jogi ténykedések előadásával gyarapítják ismereteinket. A Tripartitum a Majthényi családot Zuthmund buvártól származtatja, Katona pedig a család őseül Mojtehet említi, aki 1052-ben Pozsony alatt Henrik császár ellen harczolt. Jelen munka sokkal lelkiismeretesebb kritikával készült, semmint e mondai alakokkal foglalkoznék, hanem kiindulópontul egyszerűen megállapítja, hogy a Majthényi család a Divék-nemzetségből és pedig e nemzetség Mikov, illetőleg Basska nevű tagjától származik. A család két főága a XIV. század elején már túl volt a birtokosztályon; Felső-Majthén (Motesicz) az egyik ágé, a későbbi Matesiczky családé lőn, Alsó-Majthén (Alsó-Motesicz) pedig a Bacska ivadékoké, a Majthényieké és Bacskádyaké lőn. A Bacskafalvay, illetőleg Bacskády, továbbá a Majthényi, Motesiczky, Kernechi illetőleg Krencsey, Besznák és Elefánthy családok közös őse Mikov comes volt, ki a XIII. század elején élt. A Majthényi-család legrégebb jószágai Trencsén, Nyitra és Bars megyék területén feküdtek, később pedig Pozsony, Turóc, Mosony, Hont, Pest, Heves, Borsod és Somogy megyék területén is szereztek jószágokat. Kesseleökeő várának Zsigmondkori megszerzése óta azonban a nevezett vár és Novák mezőváros a család tulajdonképeni székhelye.

A Majthényi család középkori legkiválóbb tagja Majthényi Gergely volt. Majthényi Gergely szerzi meg 1434-ben Kesseleökeő várát s Hunyadi János legodaadóbb hivei közé tartozott. Egykoru sírkövének töredéke most is megvan a nováki egyház falában. Kivüle azonban mások is kimagaslanak a család tagjai sorából, a mint azoknak életét és tevékenységét a jelen munka nagy körültekintéssel és alapos kritikával ismerteti.

Oklevelek alapján és elfogulatlanul megírt családtörténeti munka mindenkor maradandó becsü jelenség, a jelen munka értékét azonban fokozza az a lelkesedés és szeretet, melylyel a szerző nem csupán a szereplő nemeseket, hanem szereplésük színterét is körülveszi. Ismeri mindazon helyeket, ahol hősei szerepeltek s igazi költői lelkesedéssel mereng el a hozzá fűződő emlékeken. Ismeri a régi nemesi társadalom alakjait és életüket, s lelke könnyen visszazárl a régmúltba, a mikor ez alakok szerepeltek, ez élet valóság volt. Bennünket, a mai prózaibb és ridegebb kor szülőiteit igazán érdekelnék ezek a visszaemlékezések, mert megtanuljuk e kort abból a látószögéből nézni, a mely a valóságot tünteti fel.

Nagy elismeréssel emlékezik meg a mű szerzője érdemes munkatársáról, Ernyey Józsefről, aki nem csupán a feldolgozásban, hanem az anyag összehordásában is segédkezett.

Végül meg kell még említenünk, hogy a munkában felhalmozott rengeteg anyagot csupán akkor fogja felhasználhatni az irodalom, ha megfelelő név- és tárgymutató készül hozzá. Ezt a második kötetre hagyta a szerző. Meg vagyunk róla győződve, hogy ez a mutató méltó lesz a műhöz, illetőleg hozzáférhetővé teszi a műben felhalmozott becses anyagot a kutató számára.

Gárdonyi Albert

*

A történelem barátai és művelői előtt nem ismeretlen, ki rejtőzik a szerény Szerémi név alatt; nem más, mint Szerémi hg. Odescalchi Arthur, akinek 40 éves írói jubileumát a múlt hóban ünnepelte a Magyar Történelmi Társulat. Ha nem tévedek, ilyen alkalmi, „remekbe készült” mű: *A Majthényiak és a Felvidék*, amelyben az illusztris szerző évtizedek fáradtságos gyűjtésének eredményeit tárja az olvasó elé az ifjabb írói nemzedék előnyösen ismert, sokoldalú tagjának, *Ernyey Józsefnek* társaságában.

Aki a rendi múltat nem közvetett forrásokból, hanem még személyes tapasztalatból, mint szemtanú ismerte, akinek ereiben nagynevű ősök vére csörgedez, annak rajongó szeretete a régi dicső múlt iránt kétszeresen érthető. Szülőföldje a Nyitra völgye, személyes ismerősei a Divék nemzetség, köztük a Majthényiek késő utódai, az „urak völgye” gyökeres családjainak leszármazottai. E környezetben, akkor még élő múltban szívta magába szerzőnk „a régi jó idők” szeretetét, amit a Majthényiek nováki, majd a rendre nyíló családi levéltárak emlékei fokoztak.

Művének középpontjául, gerincéül szerencsés kézzel a Majthényi család múltját választotta, mely köré a kiterjedt érdekszférában csoportosította a rokon, szomszédos családok, birtokok, szóval a Felvidék történetét. Tág a kör, elasztikus az anyag, a határok megállapítása szubjektív.

Évtizedek gyűjtése rengeteg, különböző értékű adatot halmozott össze, amelyek legnagyobb része a mű anyagát alkotják, jó részük ezzel összefügg, jelentékeny azonban azok száma, amelyek bármely más, ugyanezt tárgyzó munkában is helyet foglalhatnának, mint korfestők. A keret határozatlansága, a tárgy sokfélesége és többszörös kapcsolata, a sok mondanivaló, a felesleges adatok felvétele a mű egyébként is nehezen konstruálható egységének rovására esik. Jól érezte a szerző, hogy műve e szempontból kifogásolható, s mi olvasók csak sajnálhatjuk, hogy e szempontokat „elvi kérdés”-nek deklarálva, a sok értékes adatot ilyen módon szolgáltatta meg.

Nem érthetek egyet a szerző azon eljárásával, hogy „az eredeti körülményes datálást” követi. Jegyzetekben adhatná, de a szövegben fel kellene oldani, mert így az olvasónak kortani naptárt kell maga mellett tartani, hogy belőle bejegyezze a műbe a feloldott dátumot. Egyébként – dicséretül legyen mondva – elvét nem tartja be következetesen, mert sokszor feloldva találjuk a dátumot.

Sokkal előnyösebb az, amit a mű tartalmi részéről mondhatunk. A bevezetésben megjelölve a tárgyválasztás indítóokait és a korábbi irodalmat, az ősi földdel és rajta található első nyomokkal ismertet meg. Átmenetül a régi idők egy-két utolsó tipikus alakját szemünk elé állítva, a Divék nemzetség és a Majthényiek első birtokosztályait tárgyalja, melléketül adva a Majthényiek teljes családfáját. A nemzetség legrégebbi birtokául Wisegradot jelöli meg, mely a Nyitra és Turócz völgyét elválasztó hegygerincen épült. Művének ez a főrésze. A Divék nemzetséghez tartozó Basskafalvi és Kerek családokra vonatkozó adatokat kivonatokban adja. A későbbi adatokat 1520-ig 39 kisebb-nagyobb fejezetben a Felvidék főbb eseményei köré csoportosítva tárgyalja, amelyekben Csák Máté, Stibor, a husziták, Majthényi Gergely, továbbá fiai története alkotják a középpontot. Legszebb, legértékesebb s egyúttal legsikerültebb a husziták korának rajza Giskra, Szentmiklósi Pongrácz, a Kazzaiak, Neczpáliak, Justhok, Komorovszkyak jellemző festésével. A zavaros viszonyok megvilágítására a cseh forrásokat is használja. Felesleges volt azonban Kottaner Ilona emlékiratát lapszámra lenyomtatni, hogy Zelcheni Istvánné és Liphay Bálint, meg Majthényi Gergely szerepét megérthessük.

Nem hiába kedvelt hőse a szerzőnek Majthényi Gergely; szerepelteti még ott is, ahol a valószínűség megengedi, bár adata nincs reá. Majthényit keres ott is, ahol a valószínűség szinte kizárja, értem Pongrácz István második feleségét, Zsófiát. Családi nevét nem ismerjük, de Majthényi nem lehetett, mert akkor az apa és fia feleségei, meg a vő, illetve sógor édes testvérek, ami szinte lehetetlen családi kapcsolatot teremtene.

Az egyes családok leszármazásának megvilágítására stemmákat mellékel, s eltérve a levezető formától, felmenő ágak szerint rendezi.

Sok becses, ismeretlen adatot tartalmaz a mű, s aki a Felvidék, főleg a Nyitra, Vág völgyének múltja iránt érdeklődik, haszonnal forgatja. Nem tudja azonban az ember eléggé sajnálni, hogy e rendkívül érdekes és tekintélyes anyag nem a megfelelő, tömörebb kidolgozásban és szabatosabb formában jelent meg. Midőn a jubiláló írónak és társának a kritikus őszinte méltánylásával gratulálunk, szívből kívánjuk, hogy a közeledő II. kötetet mielőbb szerencsésen fejezzék be.⁵¹²

Závodszy Levente

⁵¹² A II. kötet már nem jelent meg, kéziratának egy része Erney hagyatékában található az OSzK Kézirattárában (– a szerk. megj.)

A VISEGRÁDI VÁR (LUX KÁLMÁNNAL EGYÜTT VÉGZETT 1923-AS KUTATÁSA)

A SZÁZADOKBAN MEGJELENT ISMERTETÉS⁵¹³

A Műemlékek Országos Bizottságától korábban tervbe vett azon vállalkozásnak, mely hivatva van hazánk nevezetesebb műemlékeiről történeti és műtörténeti áttekintést, illetőleg szakleírást adni, első terméke az előtünk fekvő füzet.⁵¹⁴ Szerzői jól ismert nevek. *Ernyey a középkori magyar várak történetének egyik legalaposabb ismerője*, Lux Kálmán pedig középkori építészeti műemlékeink fáradhatatlan kutatója és leírója, akinek a Mátyás-kori Buda váráról szóló nagy művét a szakkritika osztatlan elismeréssel fogadta. Jelen kiadvány az írók helyes megválasztása következtében tülemelkedik a népszerű könyvek átlagán és mindenki számára hasznos útmutatóul szolgál.

A történeti részben Ernyey tömör áttekintést ad a vár múltjáról, melynek eredete a római korba nyúlik vissza. Szerző a vár szláv eredetét tagadja, mert szerinte „az ősi szláv földvárak nem a grad-ok típusából valók, maga az ún. grad kultúra sem szláv eredetű és a Visegrád vár sűrűn ismétlődő késő ragadvány.” Mint látható, szerző itt kész eredményeket szegez le, amit csak helyeselni lehet, de azért kívánatos volna e megállapítások bizonyító anyagának közzététele is. Salamon király visegrádi fogását nem tartja történeti ténynek, mert IV. Béla 1255-i oklevele „mons desertus”-nak mondja azt a helyet, ahol később a vár épült. A XIII. század második felétől kezdve a vár királyi birtok, melynek az Anjouk korában és Hunyadi Mátyás uralkodása alatt nagyobb jelentősége volt; sok esemény emléke fűződik hozzá, melyekről szerző röviden és a szükséghez képest kritikával tájékoztat.

A mohácsi vész után Visegrád gyakran cserélt gazdát; 1544-től 1595-ig török kézen volt; ez évben a császári csapatok birtokába jutott, 1605-ben azonban ismét a törökök lettek a vár urai, akiktől azt csak 1684-ben

⁵¹³ Forrás: Századok 57 (1923) No. 1–4. pp. 161–162.

⁵¹⁴ A visegrádi vár. Bp., 1923. Műemlékek Országos Bizottsága. 64 p. (Társszerző: Lux Kálmán.)

foglalták vissza Károly lotharingiai herceg seregei. A keresztény kézre került vár helyreállítási munkálatait gr. Marsigli Alajos vezette, de alig fejeződtek be ezen munkálatok, a budai pasa 1685 nyarán rövid ostrom után máris visszafoglalta. Mindaz, amit szerző Visegrád ezenkori történetéről előad, arra mutat, hogy a vár hadászati jelentőségét akkor már tulajdonképpen elvesztette; innen van az, hogy a vár török őrsege 1686-ban alig néhány napi ostrom után megadta magát az ostromló császári haderőnek, amely rommá robbantotta a még megmaradt védőműveket.

Lux tollából való a romok ismertetése és az azzal kapcsolatos rekonstrukció megkísérlése is; legrészletesebben az ún. Salamon-toronnyal foglalkozik, amely lakótorony volt, de bőven ismerteti a fellegvár külső kaputoronyát és magát a fellegvárat is. A szakszerű leírást számtalan fényképfelvétel, tervrajz és helyreállítási kísérlet teszi érdekesebbé és tanulságosabbá.

–ch –e

ORVOSTÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS ÉS ANNAK KATALÓGUSA (1929)

ISMERTETI: FALUDI GÉZA⁵¹⁵

Ez év szeptember havában Budapesten ülésezett a német orvos- és természettudományi történelmi kongresszus. Ezzel kapcsolatban az Iparművészeti Múzeum emeleti előadótermében orvostörténelmi kiállítás nyílt meg, mely a nagyközönség részére is két hétig nyitva állott. A kongresszus magyar vezetősége a kiállítás rendezésére Ernyey Józsefet, a Nemzeti Múzeum éremtárának igazgatóját kérte fel. A választás a lehető legszerencsésebb volt, mert Ernyey levéltári és könyvtári kutatásai révén a magyar orvostörténelmi emlékek egyik legalaposabb s leghivatottabb ismerője.

Ernyey azt tűzte ki célul, hogy a kiállítás keretében külföldi vendégeink elé fogja tárni orvosi nagy múltunk lehetőleg tökéletes képét, igénybe véve úgy a nyilvános intézmények (múzeumok, könyvtárak), mint a magángyűjtők ez irányú gazdag anyagát. Sajnálatos külső körülményeken s váratlan akadályokon múlt, hogy szép célját eredeti megfontolásában nem érthette el s hogy a kiállított értékes anyag egy része benső értékéhez nem méltó külső keretben jutott a látogatók szeméi elé. Azonban még így, megcsonkított formában is rendkívül sok értékes és érdekes darabban gyönyörködhetett azon kevés látogató, ki fáradságot vett magának a kiállítás megtekintésére. A kiállított kéziratok, kódexek s könyvek gazdag sorozatából csak néhány művészi szempontból is kiváló darabot van módomban felemlíteni.

A kiállításnak úgy műtörténeti, mint művészeti szempontból legkimagaslóbb darabja volt az a négy orvosi kéziratot magában rejtő Korvin-kódex, melyet II. Abdul Hamid szultán 1877-ben ajándékképpen juttatott vissza ősi hazájába s amelyek jelenleg az Egyetemi Könyvtár díszét képezik. S ezek közül is legkiválóbbak a Theophratus Kódex gyönyörű initia-
léival és Albucasisnak rendkívül gazdagon illusztrált sebészete. A kiállítás

⁵¹⁵ Forrás: Faludi Géza: Orvostörténeti kiállítás. = A Műgyűjtő 3 (1929) No. 10. pp. 278–279. – Az Iparművészeti Múzeumban 1929 szeptemberében megnyílt, s Ernyey József által rendezett orvostörténeti kiállításról.

legrégebb darabjai: két remek kézírású, XIII. századbeli hártya-kódex, melyek az állatok, növények és ásványok leírását tartalmazzák. Értékes darab az Aristoteles munkáit tartalmazó s gyönyörű miniatűrökkel díszített, Zsigmond királynak ajánlott XIV. századból származó kódex, valamint Rudolf császár alkímista könyve. Felemlítendő továbbá a Theophrastus Paracelsusnak tulajdonított gazdagon illusztrált kézirat, valamint Pázmány Péternek 1598–99-ből származó saját kézírású Physikája. Kiválik még a sok értékes munka közül Jacquin chemiája (XVIII. sz.), Buchholznak a Kárpátok leírását tartalmazó s tollrajzokkal ékesített kézírata (XVIII. sz.), valamint Scopoli állatorvosi műve.

A régi orvosi oklevelek közül kiemelem Mulartz dr.-nak, a győri kórház alapítójának 1725-ből a bolognai egyetemről származó díszes diplomáját. A XVIII. század végének és a XIX. század első felének naivul kedves stílusát idézték vissza emlékezetünkben a Daday dr. gyűjtéseiből származó régi magyar orvosi, sebészi, állatorvosi s bábaoklevelek. Régi gyógyszerész számadások, receptek s orvosi tanácsadó levelek járultak hozzá a kiállítás anyagának élénkítéséhez. Külön kiemelendő Nékám professzornak s a bőrklinikának páratlanul értékes kézirat- s könyvanyaga, továbbá Magyary-Kossa professzornak régi magyar orvosokat ábrázoló gazdag arcképgyűjteménye és Szathmáry László alkímista könyvei.

Harmonikusan egészítette ki s változatosságot hozott a kiállítás anyagába Faludi Géza dr. orvosi éremgyűjteménye. Tulajdonosa 16 évi gyűjtői tevékenységének ideje alatt mintegy 2300 darabot hozott össze, melyek közül 1850-et állított ki ez alkalommal. Gyűjteménye az orvosi tudomány összes ágát felöleli s a 12 tárlóban kiállított anyag szakmák szerint csoportosítva mutatta be a tájékozatlanok előtt azt, hogy a száraz és ridegnek tartott éremgyűjtésnek ez az ága mennyi változatos és érdekes emléket foglal magában. A gyűjteménynek mindenesetre a magyar része a tökéletesebb, s hű képét adja érem s plakettművészetünk jelenlegi fejlettségének.

A magyar anyagban minden ismert éremművésznünk képviselve van. Két érmet azonban külön ki kell emelnem, mint a magyar arcképes érmek kimagasló példányait. Az egyik Berán Lajosnak elsőrangú, karakterisztikus Loew Sámuel plakettje, a másik Reményi Józsefnek az olasz reneszánsz-érmek stílusával vetekedő gyönyörű Rothman Ármin érme. Mindkét alkotás egy-egy gyöngyszeme a magyar éremművészetnek. A magyar anyagból felemlítendőnek tartom még a gazdag Semmelweis-sorozatot (14 db), valamint a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek 57 darabból álló tökéletes sorozatát. Meg kell emlékeznem az autodidakta Hőgyes Ferenc dr. 60 darabból álló plakett-sorozatáról is, mely szerzőjének nagy tehetségéről és kitűnő jellemző erejéről tesz tanúbizonyságot.

A külföldi anyag természetesen nem oly tökéletes, de a régebbi érmek sorában néhány figyelemreméltó darab volt látható. Ezek a XVI. századbeli pestis-érmek, Wolf Tóbiás Alberti Salamont ábrázoló érme,

egy ismeretlen német művésznak Ephorus Anselmust és feleségét ábrázoló rendkívül festői beállítású nagy öntött ezüstérme (1557), Alessandro Vittori Rangone-érme (1562), Manna Péter-érme (1560), Soldaninak Redi-sorozata (4 változat), Waechternek nagy barokk stílusú Orloff-érme (1772) s végre Böhm József Dániel nemes stílusú kehlheimi kőbe vésett Stifft-arcképe. A keramika iránt érdeklődő is megtalálta a gyűjtési körébe vágó anyagot a kiállításon, ahol néhány szép régi magyar eredetű patikaedényben gyönyörködhetett. A hadtörténelmi múzeum néhány, a régi katonatorvosi életből vett akvarellt s Mecséry tábornok csodálatos kemény koponyájának viasmásolatát állította ki. Két szekrényben régi műszerek voltak láthatók, s néhány megható Semmelweis-ereklye egészítette ki a kiállítást, amely ily módon főleg hazai orvostörténetünket illusztrálta.

Végigszemlélve a gazdag kiállítási anyagot, őszinte szívvel gratulálhatunk a kiállítás szervezőjének, *Ernyey József*nek s segítőitársainak, *Daday András* doktornak és *Korbuly György*nek. Köszönettel kell megemlékezni a kongresszus magyar vezetőségéről, mely költséget nem kímélve öt képes táblával díszített igen szép katalógust készíttetett a kiállításról, hogy távozó kedves vendégeink maradandó nyomtatott emléket vigyenek magukkal távoli hazájukba. A katalógus papírja, nyomdai kiállítása elsőrangú és kifogástalan. Záradékkul – mint hazai viszonyainkra jellemző és szégyenletes körülményt – fel kell említenem azt a sajnálatos részvétlenséget, melyben ez a jobb sorsra érdemes s érdekes kiállítás úgy a gyűjtő, mint az orvosi közönség indolenciája miatt részesült.

*

MAYER FERENC KOLOS BÍRÁLATA A KIÁLLÍTÁS KATALÓGUSÁRÓL⁵¹⁶

Mayer Ferencz Kolos dr. az 1929 szeptemberében Budapesten megtartott orvostörténelmi kongresszus alkalmával rendezett kiállítás katalógusáról írt bírálatában egyebek között a következőket írta: „A katalógus második részében az ugyanekkor kiállított és a Magyar Gyűjteményegyetem tulajdonát képező magyar vonatkozású régi orvosi emlékek, kéziratok kevésbé szakszerű felsorolása található. E részben olyan hibák fordulnak elő, amelyek annak, aki a kéziratok keletkezési idejét a katalógusba beírta, némi kronológiai járatlanságát árulják el. Több kézirat keletkezése ugyanis egy századdal antedatálva van, vagy hibásan van megjelölve.”

⁵¹⁶ Forrás: Ernyey József: Válasz Mayer Ferencz Kolos doktornak. = Népegészségügy 11 (1930) No. 4. p. 248. 1. jegyzet. A bírálatot lásd: Mayer Ferenc Kolos. = MONE Orvostársadalmi Szemle. A Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének Időszaki Hivatalos Közlönye 6 (1929) No. 12. p. 198.

[A *Népegészségügy* szerkesztője írja:] „A katalógusnak szóban forgó második részét Ernyey József, a Nemzeti Múzeum igazgató-őre állította össze nagy fáradsággal és a tőle megszokott nagy alaposággal. Készséggel és kötelességszerűen helyt adunk az illusztris tudós kívánságának, hogy a Mayer dr. fent közölt soraira írt válaszát közreadjuk, és pedig annál is inkább, mert éppen minisztériumunk felkérésére rendezte meg Ernyey József a kongresszus alkalmából az orvostörténelmi kiállítást és állította össze katalógusának szóban forgó részét. Így hát minisztériumunkat sem hagyhatták közömbösen azok a kedvezőtlen kritikai megjegyzések, melyek Ernyey József munkásságának megbízhatóságát érintették. Egy okkal több, hogy a »Választ« közreadjuk.”

ERNYEY VÁLASZA MAYER VÁDJAIRA⁵¹⁷

Több oldalról figyelmeztettek arra, hogy a MONE támadást hoz a múlt évi szeptember havában lefolyt orvostörténelmi kongresszuson bemutatott kiállítás, illetőleg katalógusának egy része ellen. Mint felelős rendező érdeklődtem a késő kritika iránt és mire a lapot megkaptam, nem lepett meg, hogy a támadást Mayer Ferencz Kolos írja. Sejtettem a támadás aktualitását, bár a szerzőt sose láttam, maiglan sem ismerem, de annál jobban a cikkeit. Annak idején feltűnt tömeges írásaival, itt-ott egy sikerült elszólással vagy „leiterjakabbal”, ami némi színt és derűt hozott az unalmas szaklapokba. Ezért – valamikor 1927-ben – közeledést keresve, a szerzőnek a borbélysebészekről írt kétrendbeli cikkére ugyanott válaszoltam. Objektíve írtam, legtávolabbi célzást sem mutatta, hogy helyreigazításról van szó. Kevesen is látták át, miért írtam ezt. Íme bevallom: azt vártam, hogy az érdekelt – megértve miről van szó – alkalmilag fölkeres. Hiszen könyvtárba vagy levéltárba – ahol én élek – ő keveset járt, ha jött is, hamar eltűnt, nem akadtam reá, pedig sokszor kerestem.

Szerettem volna személyesen elmondani neki egyet-mást. Nevezetesen azt, hogy a ritkaságkeresés vagy kuriózumok ismertetése még nem tanulmány, nem is kutatás. Érdemleges hazai tárgyat sohasem keresett, eredetét nem produkált, vélt kutatásai közben ismeretlen dolgot nem fedezett fel. Mégis becsültem a szorgalmát és kívánatosnak tartottam volna jobb útra való térítését. Sajnos ez a várt discussio elmaradt, az író elhallgatott, közben kiütött rajta a végzetes hybris: az orvostörténelmi jegyzetek írója tudósnak hitte magát.

Már ilyen körülmények között készült „Az orvostudomány története” c. 1927-ben megjelent könyve, amelynek várt sikere azért maradt el, mert sokan lebecsülték, többen plagiummal vádolták. Pedig – ugyebár – mélt-

⁵¹⁷ Forrás: Ernyey József: Válasz Mayer Ferencz Kolos doktornak. = *Népegészségügy* 11 (1930) No. 4. pp. 248–250.

tatlanul. Lehet-e a mai világban olló nélkül annyi cikket és könyvet produkálni? Tisztára technikai kérdés vagy időkímélés, ha ilyen illusztris tudós valami neki megfelelő részt készen átvesz. „Sic fit nec aliter Tertulliane liber” [Így szülessék, ne másképp, Tertullianusom, a könyv] – tanítja mesterünk, Martialis. Tehát szellemi tulajdonról beszélni vagy haragudni nem illik, legalább nem úgy, amint Mayer esetében a megkárosított Hornyánszky professzor tette. En váltig csitítottam a professzort azzal, hogy az lop, aki rászorul, és attól vesz el, akinek van, de ez nem használt. Írónk újabban, mint hivatott erkölcsbíró, a kritikának szenteli idejét.

Nemrégiben dr. Bálint Nagy István jeles készültségű fiatal orvostörténészünket kezdte ki fonák érvekkel, most pedig én kerültem sorra, bár a szeles vadász ezúttal mellettem akaratlanul másokat is megsértett. Úgynevezett kritikájában regisztrálja „az orvosi emlékek kevésbé szakszerű felsorolását”. Alább megemlékezik, csak így általánosítva, röviden a „hibákról”, majd úgy találja, hogy „több kézirat antedatált, vagy hibásan van jelölve”. Végül mégis megbocsát, hiszen a hibák mindössze „némi chronologiai járatlanságról tanúskodnak”.

Kijelentem, hogy a fentiek után nagyon fáj ekkora elismerés. Azt hiszem a: „Principibus placuisse viris non ultima laus est” [Nem utolsó érdem tetszeni a legderekabbaknak] elvén az ellenkező is igaz: bizonyos helyről jövő elismerés nem kívánatos dolog. A kiállítás érdekében mégis felelek Mayer kioktatására.

A katalógust kísérő végszó eléggé mutatja, hogy a kiállítás érdemi részét illetőleg nem vagyok elfogult. Eles önkritikám azonban nem érinti a bemutatott anyag értékét, azért ünnepélyesen vallom, hogy a mutatóanyagban néhány generációkon kívül bizonyos külső körülmények korlátoztak; mindamellettt látnivaló volt, hogy határozott szempontok vezetnek és miként az örültségben, itt is volt bizonyos rendszer, amit a szakembernek észre kellett volna vennie. Hogy aztán mi a szakszerűség a bemutatásban, arról lehet vitatkozni. De ha valaki elhiszi, hogy Mayer néhány évi kórboncolás és gyakornokoskodás közben nagyobb levéltári gyakorlatot szerzett, mint jómagam 30 éves hivatalos pályámon a Nemzeti Múzeumban, akkor meddő minden bizonyítás.

A szakszerű közlést illetőleg, amitől óvakodtam, hadd utaljak Mayernek az egri és kalocsai kódexek ismertetésében követett eljárására. Iskolai példa az minden laikus számára, hogyan nem szabad közölni. Tudjuk, hogy a régi írásokban a szövegnek szótag-összevonásait, rövidítéseit, ragstb. elhagyásait megfelelő jegyek, az ún. siglák kísérik; aki ezeket ismeri, folyékonyan olvashatja a szöveget, míg a laikus csak rébuszokat lát. Magunkfajta átlagember tehát, amikor ilyen szöveget közöl vagy reprodukálja azt eredeti módon a jegyekkel együtt; vagy még inkább feloldja a siglákat a mai írásmód szerint. Mayer ellenben a szakszerűség, vagy talán még inkább hatáskeltés kedvéért, csak az értelem nélküli betűket adja,

minden jel és magyarázat nélkül, a megfejtéssel adós marad. Bizonyos, hogy ilyen szakszerűséget nem mutattam fel.

Ami a kormeghatározás ún. botlásait illeti, kijelentem, hogy ebben ártatlan vagyok. A determinálással rég megelőztek mások, maguk idején elismert tudósok, én csak az ő szavaikat ismétlem, vagy ha úgy tetszik, átvettem Mayer módjára, készen a régi katalógusokból. Hiszen nem gondolhattam arra, hogy az utóbbi 60–80 év historikusai – bár életük a levéltárban pergett le – nem szereztek annyi szaktudást, amennyit Mayer csak úgy melleleg szedett magába. Most már tudom, hogy az öregek, kezdve Fejér Györgyön, folytatva: Szilágyi, Wenzel, Ábel, Fejérpataky, Fraknóin és a többin át, mind „némi chronologiai járatlanságot árulnak el”.

Természetesen e vallomással nem térek ki a kritika elől, nem akarom az egész terhet az elmúltakra hárítani. Igenis vállalom a felelősséget, bármilyen illetékes fórum előtt, annál inkább, mert az imputált hibának semmi nyoma nincs, s a katalógizálás korrekt volt. Más kérdés, hogy az egyes kéziratoknak évszázadokon át változó birtokosai mit tartottak ezek eredetéről. Elfogult, de mindig jóhiszemű meghatározásaik, a kicserélt vagy megújított címlapok, mindenkor a kor szüleményei, melyekért a mai könyvtárt csak a rosszakarát vonhatja felelősségre.

Valóban, én is bemutattam néhány ilyen rosszul datált, de egyébként hiteles kéziratot. Így pl. a Zsámbokinak tulajdonított 1585–95-ig terjedő orvosi naplót, de ezen Fejérpataky kézírása hirdeti, hogy Zsámboki 1584-ben már halott, tehát: cave [vigyázz]! Kifogás érheti pl. a Paracelsus-féle kézirat hitelességét, itt viszont az érdekelt vendégek kedvéért külön is hangoztattam, „ut aiunt originale” [állítólag eredeti]. Tehát a kellő óvatosságot sem mulasztottam el a bemutatásban. Különben is nézetem szerint az ilyen katalógusban nincs helye a komoly disputának az egyes tárgyak származásáról vagy eredeti voltukat illető kétségekről, sőt a bővebb kioktatás sérthette volna a szaktudósokat.

Búcsúzzunk Doktor Úr egy ovidiusi idézettel: „Desine iam vana dulcedine fallere vulgus” [Már üres hízelkedéssel ne csapd be többé a népet!], bizvást leteheti a tollat, mert kritikáinak jóhiszeműségét már annyira nem hiszi a világ, mint egykor a tudományát.

MAYER VÁLASZA⁵¹⁸

„Válasz Mayer Ferencz Kolos dr.-nak” c. közleményünkre vonatkozólag, hivatkozással az 1914. XIV. tc. 20. §-ára, a következő nyilatkozat közzétételére kértünk fel:

⁵¹⁸ Forrás: Mayer viszontválasza. = Népegészségügy 11 (1930) No. 6. p. 388.

„Valótlan a Népegészségügy XI. évfolyam 1930. évi február hó 15-én megjelent 4. számában foglalt az a tényállítás, hogy én Hornyánszky Gyula professzor úrral szemben irodalmi lopást követtem el. Valótlan továbbá a cikkírónak az a tényállítása, hogy én cikkeimet ollózásból állítottam össze. A cikkíró ellen a sajtópert megindítottam. Tisztelettel: dr. Mayer Ferencz Kolos.”

ERNYEY VÁLASZA⁵¹⁹

Ezen nyilatkozatra vonatkozólag a cikkíró úr a következő nyilatkozat közzétételét kéri:

„Mayer Ferencz Kolos úr nyilatkozatával szemben a plagium vádját fenntartom s annak még tovább is menő bizonyítását teljes felelősséggel vállalom.

Budapest, 1930. március 8.

Ernyey József.”

⁵¹⁹ Forrás: uo.

A FELSŐMAGYARORSZÁGI BÁNYAVÁROSOK NÉMET NÉPI SZÍNJÁTÉKAI

(KURZWEIL (KARSAI) GÉZÁVAL EGYÜTT
VÉGZETT 1932-ES KUTATÁSA)

AZ I. RÉSZT ISMERTETI: PUKÁNSZKY BÉLA⁵²⁰

Ernyey felsőmagyarországi német népi játékgyűjteménye tizenhat eszten-dei várakozás után hagyta el végre a sajtót. Hogy nem került Stachovits Remig ma is kéziratban heverő népi játékgyűjteményének sorsára, az Hóman Bálint érdeme, aki a Nemzeti Múzeummal kiadatta, s akinek elő-szavával jelent meg a szövegeket tartalmazó első kötet. A tudományos feldolgozást Ernyey és Kurzweil tollából a második kötet fogja hozni. A játékok nagyrészt XVIII. századi szövegezésben, szinte változatlanul voltak még a XX. század elején feljegyezhetőek. Ernyey a gyűjtést 1903-ban kezdte, eredetük azonban a reformáció korába nyúlik vissza. Bibliai tárgy kevés van köztük, ezek is, mint pl. a Zsuzsanna-játék az iskolai drá-ma hatására vezethetőek vissza. Ezen kívül legerősebb Hans Sachs drámá-inak szerepe. Tőle valók többek közt a Von einem Markschal mit seinem Sohne, Das kühne Weib Aretofila mit den zwey Tiranen, König Dago-bertus aus Frankreich mit das Forsters Kind, Von der unschuldigen Frau Genura, Die getreue Frau Alcestis mit ihrem getreuen Manne Admeto, Der Kampf mit Frau Armuth und Frau Glück c. játékok. Az átdolgozás alapja mindig a darabok első kiadása, s az eredeti szövegen alig van vál-toztatás. Találunk a darabok közt olyanokat is, amelyek népkönyvek alakjában megjelent széphistóriák dramatizálásai; ilyen Pontianus históri-ája, amely a magyar irodalom legrégebb prózai elbeszélésének is tárgya. (Ein Andenken Spiel. Von sieben weisen Meistern, oder das Anderken von Kaiser Pontianus zu Rom, wie sein getreier Sohn von sein Leben ist gerettet worden, mit Nahmen heist er Diokletianus). Ez azért is érdekes, mert úgy látszik, önálló átdolgozás, s az ismeretlen dramatizáló tárgyat csak szóbeli elbeszélésből ismerte. Hans Sachs műveinek terjesztése érdekében legtöbbit a körmöci bányakamara bérlői, a Fuggerek tettek. Lehet, hogy maga a buzgó katolikusból lelkes protestánssá lett Fugger Ulrik, akit Hans Sachshoz szoros szálak fűztek, maga hozta látogatásai

⁵²⁰ Pukánszky Béla. = Századok 66 (1932) No. 9–10. pp. 453–454.

alkalmával Magyarországra azokat a szövegeket, amelyeket a felsőmagyarországi bányavárosok és falvaik főképp Kunosvágása és Turcsek lakói a XX. század elejéig nemzedékről-nemzedékre származtattak. Mindenestre érdekes példája annak, hogy a gazdasági kapcsolat legtöbbször fontos művelődési hatások útja is.

*

II. RÉSZ

(KURZWEIL GÉZÁVAL ÉS SCHMIDT LIPÓTTAL EGYÜTT VÉGZETT 1938-AS KUTATÁSA)

ISMERTETI: BÁLINT SÁNDOR⁵²¹

Habent sua fata libelli – e mű története még a század elejére nyúlik vissza, amikor Ernyey József, tudományszakunk régi, kiváló mestere a felvidéki német népszínhátékokat összegyűjtötte. Feldolgozásukra azonban nem maradt ideje, ezért 1930-ban Karsai Gézával, a pannonhalmi bencés főiskola tanárával társult. „Közös munkájuk eredményeként 1932-ben az I. kötet meg is jelent,⁵²² és megkezdődött a szövegek feldolgozása.” A feldolgozásban részt vett Schmidt Lipót (Bécs) és Horak Károly (Kufstein-Bécs) is, Ernyey pedig jegyzeteit bocsátotta rendelkezésre. Az ő közreműködésükkel fogott Karsai a nehéz munkához, amely nyolc évig tartott. Az eredmény elsősorban az ő érdeme. A mű az érdekelt német tudományra való tekintettel németül jelent meg.

Az Alapvetés elején Karsai kitűnő értesültséggel jellemzi a vonatkozó kutatás történetét, eredményeit, jelen helyzetét. Utána a felvidéki bányavárosokat mutatja be. E városok (Körmöc, Selmec, Besztercebánya, Újbánya, Bakabánya, Libetbánya, Bélabánya és a környező falvak különleges földrajzi védettségüknél, sajátos szokásaiknál, jogi kiváltságaiknál fogva ősi német kultúrájuknak sok jellegzetességét megőrizték, bár a környező magyar és tót népiség hatása alól természetesen nem tudták magukat kivonni. Királyainknak mindig különös gondjuk volt e városok nyugodt, biztos fejlődésére. Ma a német hagyomány érvényessége csak a körmöc-németprónai nyelvzigetre terjed ki. A következőkben érdekes jellemzést olvasunk a városok belső életéről, szigorú társadalmi tagozódásáról, céheiről, bányajogáról. Magyarbarát megnyilatkozásaikról már igen korán van bizonyosságunk. A XVI. századtól kezdve általános a csere-

⁵²¹ Forrás: Bálint Sándor. = Ethnographia – Népélet 49 (1938) No. 3–4. pp. 440–442.

⁵²² Ismertetése: Pukánszky Béla: A felsőmagyarországi bányavárosok német népi színjátékai (Ism.) = Ethnographia – Népélet 44 (1933) No. 1–2. pp. 85–86.

gyerek-rendszer. Ezen a réven, továbbá keresztelőre és menyegzőre való kölcsönös meghívásokkal a magyar nemesség és az előkelő német polgárság között meghitt kapcsolat fejlődött ki. A német lakosság csökkenésének azonban elsősorban mégsem a németektől mostanában annyit hánytorgatott magyárosítás a fő oka, hanem a régi pestisjárványok, amelyek természetesen leginkább a szorosabban élő városi lakosságot tizedelték (helyükbe szlovákok szivárogtak), azonkívül a reformáció lutheri iránya, amely a szlovákságba olvadást könnyítette meg, végül a túlzott endogámia, amely a német népállomány egészségének sokat ártott.

A népkultúráról szóló fejezet a vallásos élet bemutatásával, történeti rajzával kezdődik. Ebből csak egyet emelünk ki: a vallásos közösségeket (confraternitas), amelyeknek egyebek között a színjátékok előadásában is nevezetes részük volt. A bányavárosok javaik kicserélésével szoros kapcsolatba jutottak a birodalmi német városokkal, ahonnan népkönyveket, ponyvairatokat, színjátékokat hoztak magukkal és honosítottak meg idehaza. Érdekes, hogy e német népszínjátékokból körmöciek közvetítésével Bukovinába, Erdélybe is jutott.

Újabb fejezet szól a népszínjáték külső történetéről. Bevezetésül a régi hazai színjátszás történetét olvassuk, amelyet Szerző a legújabbban fölmerült adatokkal, saját kutatásaival is bőszégesen kiegészít.

A IV. fejezet mélyreható jellemzését adja a népi színjátszás szociológiájának, főleg természetesen a bányavárosok színjátszó közösségeinek. A Sternspielbruderschaft tagjai evangélikus polgárfiakból kerültek ki. Nők nem szerepelhettek benne.

Ez a hagyomány még középkori előírásokban gyökerezik. Ennél sokkal nevezetesebb a Spielgemeinschaft der Bergknappen und Köhler Körmóc vidékén, amely a XVII. századtól virágzik. E legényközösségek, legénybíróságok szinte kultikus köteleességet teljesítettek, amikor játékaik jó részével az ünnepek liturgikus hangsúlyozását szolgálták. A játékban az egész férfi fiatalág részt vett, nők itt sem szerepelhettek. Jelmez- és kellékkészletük szegényes, rendszeren a polgároktól kölcsönözték. A játék színhelye kezdetben a templom, később fölváltva az iskola, piactér, város-házi ülésterem, mező, udvar, kapubejárat stb. A játék délután zajlott le. A lakosság mindig élénk érdeklődést tanúsított iránta. A magisztrátus is megjelent. Általában az előkelők közül került ki a fizető közönség, akiket herold hívott meg az előadásra. Az előadást a Spielleiter irányította, ahol az improvizációnak is tér nyílt. A szünetekben Paprikajancsi szórakoztatta a közönséget mókáival, vaskos igazmondásával. Érdekes méltatást olvasunk még az előadás módjáról, nyelvéről, zenéjéről is.

A játékok között első helyen állanak az Umzugspiele, mind a betlehekezés, csillagjáték, paradicsomjáték, szálláskeresés, Góliát-játék és még egyéb téli és nyári játékok. Már régebben kivesztek a Miklós-játék, farsangi játékok, passiójáték. A második csoportba tartoznak a Stubenspiele, fő-

képpen az iskoladrámák, továbbá népkönyvekből merített játékok, a Jerdmann, a Dorottya-játék stb. A harmadik csoportot a színpadi játékok, főképpen a Hans Sachs-darabok alkották. Állandó színpad ugyan nem volt, mégis népszerűvé váltak.

Szerző igen tanulságosan fejtegeti e színjátékok különböző rétegeit: a középkori misztérium, a renaissance színjátszás, Meistersinger-dráma és Liebhabertheater, barokk iskoladráma és német népkönyv hatását. A szellemtörténeti háttér, a kultúrfolyamatok plasztikus rajza még inkább kiemeli és magyarázza a népszínjátékon keresztül egy népcsoport történeti és szellemi sorsát.

A következő rész a Feldolgozás, a munkának terjedelmesebb része. Itt következik az egyes játéktípusok részletes jellemzése, amelyekben Szerzőnk széleskörű irodalomtörténeti és filológiai, drámatörténeti és néprajzi tájékozottságáról egyaránt alapos tanúságot tesz. Jólesik kiemelnünk a magyar vonatkozások értékelését, amelyről a német tudomány mostanában oly szívesen feledkezik meg. Ezzel kapcsolatban reméljük, hogy a magyar népszínjátszás történetének és néprajzának már annyira esedékes földolgozásával is Karsai fog bennünket megajándékozni.

A munka eredeti anyagával és úttörő eredményeivel, tárgyilagosságával, könnyedségében is komoly stílusával bizonyára külföldön is osztatlan elismerésre fog találni, mint a magyar tudomány fölényes elfogulatlanságának, komoly kitartásának, munkaszeretetének, európai színvonalán bizonyossága. Bár egyéb hazai népcsoportokról és problémákról is lennének ilyen földolgozásaink, hiszen a magyar tudomány közép-európai hivatását, vezérszerepét megőrizni mindenekfölött való kötelességünk.

*

AZ I–II. RÉSZT ISMERTETI:
PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN⁵²³

Nem pusztán véletlen, hogy a „Kassai Magyar Dal- és Színjátszó Társaság” a Nemzeti Színház első gárdájának ez a legfőbb „plánta iskolája” Felső-Magyarország fővárosában virult ki. A felvidéki közönséget hosszú, a középkorig visszanyúló, több évszázados játékkultúrája tette fogékonná a színművészet iránt.

Nincs Magyarországnak egyetlen olyan tája sem, ahol még ilyen egyenes fejlődési vonal vezetne a középkori népi játékoktól iskolai szín-előadásokhoz és műkedvelő társulatokhoz keresztül a hivatásos színpadig. Ennek oka a Felső-Magyarországnak viszonylagosan védett helyzete volt.

⁵²³ Forrás: Pukánszkné Kádár Jolán. = Egyetemes Philológiai Közlöny 63 (1939) No. 3. pp. 382–389.

Ez a védettség korántsem jelentett nyugalmat; cseh betörések, török portyázások, belső súrlódások, kuruc felkelések állandóan megzavarták ennek az országrésznek békés fejlődését is. De itt nem volt tartós, minden hagyományt megszakasztó, minden fejlődést megbénító, lakosság-irtó török megszállás.

Felső-Magyarország lakossága foglalkozásánál és földrajzi helyzeténél fogva élénk gazdasági összeköttetésben állott Németországgal, főképp Sziléziával. De eljutottak a felvidéki árusok szekerei dél felé Olaszországig is. A kereskedők útja szellemi közeledési vonalat is jelölt. Két olyan néppel, a némettel és olasszal kerültek összeköttetésbe, melynek ősi játékos ösztöne dús hajtású népi színjátékokban öltött testet. A felvidéki bányák urai, a Fuggerek, nemcsak árut és pénzt hoztak és vittek: az ő közvetítésükkel kerültek Felső-Magyarországra Hans Sachs drámái is. Itt azután behatoltak a népbe, ez őrizte őket évszázadokon keresztül, szent és élő hagyományként egészen napjainkig. A Thurzók nemcsak anyagi jólétet teremtettek itt, hanem dúshajtású renaissance műveltséget is.

A kereskedés, ipar, főképp a bányászat virágzó városi életet teremtett és zárt társadalmi szervezeteket. A színjátszás nélkülözhetetlen előfeltétele pedig mindenütt a társadalom szervezettsége és a városi élet. A népi játékok legfőbb művelői Felső-Magyarországon a bányászok és a szénégetők. A bányászoknak nagy fegyelmezettséget, nagy befelé fordulást kívánó foglalkozásuk után szükségük van arra, hogy énjüket más életetekbe, sorsokba vetítsék, röghözkötöttségükben a képzelet szárnyán járjanak be sok földet, a szellem erejével szétfeszítsék a tárnák falait, a költészet varázserejével tarkára fessék a földalatti homályt. A szénégetőknek a hatalmas erdőségek mélyén sokszor többnapos járásra minden lakott helytől, ez egyetlen szórakozásuk; a kártyát nem ismerik, hangszereket nem vihetnek magukkal ilyen nagy távolságokra; kezdetleges szabadtéri színpadukon, melyhez a természet adja a pazar díszleteket, messzi évszázadok és mesebeli vidékek életét varázsolják színre.

A lakosság soknyelvű és soknyelvűek a Felvidék népi játécai is. Egyformán gazdag termésű a magyar, német, a tót és rutén népi színjátékok töve. De a nyelvi különbözőség itt nem jelent stílushatárt. Olyanok ezek a többnyelven szóló drámák, mint egyazon tőnek gyönyörű virágai. Ugyanazok a tárgyak, alakok, ugyanaz a levegő, a magyar Felvidék egyedülvaló, üde levegője.

Ernyey József és Karsai Géza kitűnő gyűjteménye a német játékok egy részét teszi közzé a Magyar Nemzeti Múzeum kiadásában. Külföldi talán csodálkozik, hogy a magyar tudomány először a német népi játékok felé fordul, mikor a magyarok még kiadatlanok, bár belőlük is a legnagyobb részt már egybegyűjtötték. De aki a magyar tudományosság szűklátókörű sovinizmustól ment szellemét ismeri, nem akad fenn rajta.

A magyar tudomány és a magyar közvélemény sohasem tett különbséget a történeti Magyarország területén lakó magyar és nemmagyar közt; ezeket is idegen nyelven beszélő magyaroknak tartotta, mint ahogy ők is mindenkor annak érezték magukat. A magyar néprajz is mindig elsőrendű feladatának ismerte el a nemzetiségek népköltészetének gyűjtését és feldolgozását; hisz a magyarság az ország nagyobb felében nem-magyar anyanyelvűekkel élt és lakott együtt s kölcsönösen hatottak egymás népköltészetére. A magyar néprajz a nemzetiségek népköltészetének gyűjtésével és kiadásával szilárd alapot rak a magyar népköltészeti kincs tudományos feldolgozásához.

Az anyagot Ernyey József gyűjtötte össze a század elején, a tizenkettedik órában, mikor sok helyen a hagyomány már kezdett veszendőbe menni s csak öreg emberek emlékeztek már a szövegekre. Gyűjtési munkáját a háború szakította félbe. De ami most kiadásra került, mégis kerek egész, az ún. alsó bányavárosok: Körmöcbánya, Selmezbánya, Besztercebánya, Újbánya, Bakabánya és Libetbánya környékének népi játékeit a maguk teljességében bocsátja közzé. Ez a vidék történeti egységet is alkot. Mária királynő 1521-ben, a magyar rendek tiltakozása ellenére, az osztrák kamara fennhatósága alá rendelte ezeket a városokat, s 1548-ban mint magántulajdonát adta el Ferdinánd királynak. A magyar törvények alól kiemelve, külön jog, a Bergrecht alatt éltek. A különböző időben érkezett német telepesek a faji egység fogalmát nem ismerték; a városok viszályban éltek egymással. Nemzetiségi ellentétek helyett társadalmi türelmetlenség jellemezte őket s ennek folytán akadályozták meg a nemesek letelepedését városaikban. A beszivárgott magyarok lassan elvesztették nemzetiségüket, még magyar nevüket is. A helyzet csak akkor változott meg, mikor a török harcok idején a városok mégis kénytelenek megnyitni kapuikat a menekülő magyar nemesek előtt. Később az idők viharai erősen megtizedelték a német polgárságot s helyüket lassan a beszivárgó tótok foglalták el. A nemzetiségek arányszáma folyton változott, lényegében azonban mindig egy magyar-német-tót népkeverék alkotta a bányavárosok lakosságát.

A népi játékok fő lelőhelyei Kapronca, Németpróna, Dobsina, Jánosrét, Jánoshegy, Kunosvágása, Turcsek és Körmöcbánya vidéke. A gyűjtés munkája nehéz volt; meg kellett küzdeni az írott szövegek hiányával, a lakosság bizalmatlanságával. De nem kevésbé nagy és sokágú feladatot jelentett a tudományos feldolgozás. A kiadók fényesen oldották meg s nem estek a szakkutatók rendes hibájába, az egyoldalú korlátozottságba. Bár aránylag kis terület népi játékeit közlik, kísérő tanulmányukban ennek a részletnek széles látókört nyitnak. Az egész felvidék múltjának színes és mozgalmas képét kapjuk s ebből értjük meg a távolibb összefüggéseket. A nagy filológiai pontosság nem viszi őket a részletekben való elmerülésre. Nemcsak szövegelemzést kapunk itt, nemcsak forrásismer-

tetést, hanem a népi színjátszás történeti, társadalmi, gazdasági előfeltételeinek bő és alapos ismertetését, a színelőadások valóságos eleven rekonstrukcióját.

Ezekre a történeti fejtegetésekre feltétlenül szükség volt itt. Mert a játékok ugyan a XIX. században megmerevedett formájukban maradtak ránk, de csodálatos egymásmellettségben őrzik a történeti fejlődés különböző fokait. A karácsonyi játékok hagyománya a legerősebben népi gyökerű s részben a középkorig nyúlik vissza. A színjátékok élénkebb és rendszeresebb művelését a városi polgárság kezdte a XVI. században. A játékok ápolására alakult testület, a Sternspielbruderschaft tagjai kizárólag evangélikus polgárcsaládok fiaiból állottak. Emellett a bányászok is korán megszervezték színjátszó társulataikat. Virágzott a Felvidéken a protestáns iskolai színjáték is és különösen Stöckel Lénárd bártfai tanító előadásai lettek nagyhatású kisugárzó központokká. De nemcsak felnőtt diákok játszottak itt, már sokkal korábban megkezdődött a színi nevelés, mint Eisenberg Péter eperjesi iskolamester példája mutatja, aki kicsi, öt-tíz éves gyerekekkel adott elő vízkereszti játékot. A jezsuita színjáték nemcsak virágzott a Felvidéken, különösen Kassán és Rozsnyón, hanem megcsúfolva a jezsuita nemzetköziség célzatosan terjesztett babonáját, itt lett Kunics Ferenc és Illei János műveiben tősgyökeres magyarrá. A nagy és mélyen gyökerező játékkultúra az összes társadalmi osztályokat áthatotta s a bányavidéken a legutolsó időkig, századunk elejéig élt a műkedvelő színtársulatok divatja. Legvirágzóbb példája a szomolnoki, nagyrészt bányamérnökökből és tisztviselőkből alakult műkedvelő-társaság. Hivatásos színjátszók korán szivárogtak be; főképp németek, olaszok, sőt a hagyomány németalföldiekről is tud. Itt épültek az első állandó színházak Pozsonyban és Kassán. A magyar színészek itt találtak a legmelegebb fogadtatásra, második otthonra, nemcsak városokban, hanem vidéki udvarházakban is s ha képzeletben felülünk az ekhós-szekérre, mely Dérynét a hazában szerteszéjjel vitte, a legtöbbet a Felvidék utait rójjuk.

S a népi játékokban egymás mellett, sokszor egymást általszóve ott van elevenen mindenféle színházi hagyomány, tárgyban, szövegben, feldolgozásban. A középkori gyökerű karácsonyi játékokban a pásztorokat Titriónnak, Menalkasnak, Koridonnak hívják, ami nyilvánvalóan a barokk pásztorjátékok emléke; egy másiknak a neve a német szövegekben Mox; ez a barokk Mopsusból származik, ami a magyar játékokban Moksus és Mocskos lett s a németekben magyar közvetítéssel kapta legújabb, megmerevedett alakját.

A renaissance-dráma hagyományát őrzi a jánoshegyi Jedermann-játék. A mesterdálnok dráma él a nunosvágási bányászok Hans Sachstól származó játékszövegében. Ez páratlan példája annak, hogy népi játszók évszázadokig őriztek meg irodalmi hagyományokat. Az iskoladráma em-

lékei a Stöckel előadásainak hatására visszavezethető Zsuzsanna-játékok, a jánosréti József-dráma. A tékozló fiú históriájának dramatizálása a barokkdráma utóhatása. A Sámson-játék a Haupt- und Staatsaktionen emlékét őrzi. A Genovéváról és Hirlándáról szóló drámákban a jezsuita színpad hatását követhetjük nyomon. Egy nagy csoport: Oktavian, Pontian, Drei Königssöhne, Prinzessin Delfine, Rinaldini, újabb népkönyveknek önálló feldolgozásai hazai talajból fakadtak, itthoni színjátszók készítették őket régi hagyományszentelte módjukon. A műkedvelő játékok hatására vezethető vissza a Die Rose aus dem Paradies talán a hivatásos színjátszók előadásainak utóregzése a Delfine von Comburland, mely egy Offenbach-operett emlékét őrzi. Egy példánk arra is van, hogy miután annyi idegen világot hoztak színre, feltámadt bányászainkban a vágy, hogy végre saját életüket, saját súlyos bányász-sorsukat vetítsék színpadra. Így keletkezett a jánoshegyi bányászjáték, a Die Klänge von der Teufe.

A mélyenszántó tanulmány féligfejtje a játékok hagyományának minden gyökérszálát. Mindenekelőtt azokat, melyek a német néphagyományokhoz kötik őket. Tárgytörténeti kapcsolataik felvezetnek a brit és skandináv szigetekig s a balti tengerig; a legtöbb szál azonban közép- és délnémet területre visz. A terjedés útjai a kereskedelmi kapcsolatok; Hans Sachs műveinek Fugger Ulriknak ajánlott folió kiadását, melyből felsőmagyarországi német Hans Sachs-játékaink valók, egy Fugger-ügynök, Pausius Antal hozta Körmöcbányára. A terjedés másik útját a németországi egyetemeken tanuló felsőmagyarországi diákok s a Németországból nagyszámban bevándorolt tanítók, kántorok, írnokok adták.

De a magyarországi változat sohasem fedi teljesen a németországi formát. Van ezekben a felsőmagyarországi játékokban egy helyi, hazai elem, mely a német tudomány oldaláról nem fejthető meg. Ezekre az elemekre is utal a szövegeket kísérő tanulmány. Részletes fejtegetésükben nem bocsátkozik egyrészt, mert ezeknek a kapcsolatoknak a teljes tudományos kifejtése ma, a magyar és tót szövegek nagy részének kiadatlansága folytán, még egyelőre nem lehetséges. Másrészt ennek a ránk nézve legérdekesebb kérdésnek beható vizsgálata egy további, különálló mű feladata.

A kísérőtanulmány s a közölt szövegek egyaránt fényesen igazolják, hogy a magyarcélú filológia nem állhat meg a magyar nyelvhatárnál. Ezek a német szövegek bizonyára nagyon érdekesek a német tudomány számára is. Mindenesetre új és értékes változatokat közölnek a népszínhátékok német szempontú kutatói számára. Nekünk azonban többet jelentenek: az ezer éven át magyar Felvidék szellemi életének egy darabját. A felsőmagyarországi német játékok közelebb állnak az ottani magyar és tót játékokhoz, mint német eredetijükhöz. Mert mindannyian különböző nyelven egyazon életből, egyazon szellemiségből fakadtak. A felvidéki tót

Dorottya-kultuszt tükrözik a német Dorottya-játékok, amelyeknek képzőművészeti lecsapódása a lőcsei Szent Jakab-templom Dorottya-képciklusa. A német játékokban gyakran találkozunk magyar népmesék, népkönyvek feldolgozásaival. A körmöcbányai játék a tékozló fiúról egy balladaszerű költeménnyel végződik, melynek szövege teljesen megegyezik az ünneprontók Arany János balladájában is feldolgozott tárgyának magyar vásári nyomtatványokban található szövegével. A legszembeötlőbb példája ennek a három királyfiról szóló német játék, mely egy Pesten, Bucsánszky, Bagó és Rózsa nyomdájában 1860 óta többször kinyomott népkönyv dramatizálása. A három királyfi: Zoltán, Árpád és Sigfrid mintegy jelképezik az egységet a Felvidéken együttélő magyarság és németiség között. S ha a Dobsinai Sternspiel-ben a három királyok közül kettőt Caspernek és Melchernek hívnak, a harmadik neve Boldizsár. Éppúgy megférnek egymás mellett a különböző nevek, mint az előadásban a különböző nemzetiségű játékosok. A dobsinai vízkereszti játékban együtt szerepelnek Abafi, Lux, Kirschner, Quittke és Uhrincsko nevű bányászok. Ilyen tarka, nemzetiségi szempontból a Die Klänge von der Teufe szereplőjegyzéke, melyből szemelvényül néhány nevet adunk: Kurutz, Sebastian, Daubner Pál, Grosch György, Mucha Flórián. De a neveken túlmenően magyar viszonyok, magyar társadalmi berendezések tükröi ezek a szövegek. Mikor a Delfine von Comburlandról szóló jánoshegyi játékban a hercegnő kijelenti, hogy nem vágyik sem hercegre, sem fejedelemre, sem mágnásra, kétségtelenül elárulja a darab magyarországi eredetét, mert a „Magnat” kifejezést még a régi Ausztriában sem ismerték.

A legröghözkötöttebbek a karácsonyi játékok, egyben a legéletesebbek is. A Kárpátok levegője, erdei, mezői élnek bennünk. A betlehemi pásztorok hátborzongató valóság-érzéssel mesélik a farkasok betörését nyájukba, a kicsi Jézusnak brinzát és brinzalevest hoznak. A felsőmagyarországi játékokban a pásztorok mindig tótok, sőt lengyel pásztor is akad, éppúgy, mint ahogy az erdélyi darabokban mindig oláh pásztorokkal találkozunk. Ezzel szemben a huszár mindig magyar. De ezek a tót és lengyel pásztorok a pásztorélet magyar kifejezéseit szövik német beszédjükbe.

„Als ich in meinen Szállás kam,
Der Wolf mir eine Ziege erhascht...
und wan ich nicht wär hinter meiner Keil gesessen
hätt mich das wilde Gethier freiaus gefressen,
sie gingen in den Kosár hinein
und nahmen ihn zwei Böckelein”.
Majd egyszerre tót szóba csapnak át:
„Passolse Federofse fon Pharof Toderum fon Tarum.”

Csak ott keletkezhetnek ezek a játékok, ahol magyarok, németek és tótok évszázadokon át békés együttesben éltek. A karácsonyi játékokban csak az angyali üdvözlés és a dalok német eredetűek. Különbözik a karácsonyi pásztorjátékok mindhárom nyelven teljesen ugyanabban a formában jelentkeznek. Végső alakjuknak közös kútfeje a magyarországi barokk pásztorjáték. Ezekre megy vissza a nyelvi különbség nélkül az összes játékokban egyaránt megtalálható több elrontott latin szövegrész.

Az összes felsőmagyarországi játék jellemző sajátosága – akár magyarok, akár németek vagy tótok – a tömörség. Ez a magyar játékok hatása, melyeket a külföld hasonló játékaitól épp rövidebbük, a lényegre szorító dikciójuk különböztet meg. Erre a rövidebbre különben is szükség volt, mert több, két vagy három nyelven játszottak, felváltva adva elő magyar, német és tót játékokat. Ahol még élt a népi játékok hagyománya, a játékosok az összeomlás után is ragaszkodtak ehhez a hagyományhoz és magyar darabbal kezdték előadásukat.

Tévedés volna azt hinni, hogy ezek a magyar talajból fakadó vonások csak járulékok vagy lényegtelen külsőségek. A játékosok számára épp ezek jelentették a lényegét. A legújabb korban a katolikus legényegyletek vezetői, papok és tanítók kísérletet tettek a népi játékok anyagának felfrissítésére. A kékelői plébános az úgynevezett paderborni gyűjteményből, könnyen előadható színdaraboknak egy népszerű kiadásából egy Genovéa-darab előadásával próbálkozott. A drámát csak egyszer lehetett előadni, mert a közönség zajosan tüntetett ellene s a régi, hagyományszentelte, hazai talajból fakadó Genovéa-játékokat követelte, amint azt Jánoshegyen, Kunosvágásán vagy Turcseken játszották. Ugyanígy csődöt mondott a németországi betlehemes játékok átültetésének kísérlete is. A Pailler-féle színdarab-gyűjtemények (Volkstümliche Krippenspiele, Fromm und Froh, Religiöse Schauspiele für Mädchen) több példányban közkezen forogtak a falvakon, szívesen is olvasták őket, de a színpadon nem kellettek a papíros-ízű irodalmi pásztorok. A nép a maga tót pásztorait követelte, akik a hazai csörgő pásztorbotot, a farfingát tartják kezükben magyar, német és tót játékokban egyaránt.

A felsőmagyarországi népi játékok nem állottak meg az Északi Kárpátok lejtőin. A terjedés útja nem a népiség volt. Sokszor a legközelebbi azonos nyelvű szomszédok sem vették át őket. De a másutt munkát vállaló bányászok szerény poggyászában mindig helyet találtak a játékszövegek, ami nyilván mutatja, hogy milyen nagy kincset jelentettek a szegény bányászok életében. Így terjedtek át a felsőmagyarországi bányavárosokból a máramarosi sóbányákba, a nagybányai aranyvidékre, az erdélyi aknába, a krassószörényi vas- és sóbányákba, sőt arra is van adatunk, hogy a körmöcbányai ökör- és szamárjáték egy körmöcbányai tanító révén a temesmegyei Varjas községbe került s ott gyökeret vert.

Ugyanazok a játékok hol magyar, hol rutén, hol oláh nyelven jelent-

keznek, felszívják saját vidékük játékhagyományait, másképp színeződnek, de gyökerükben egyek, magyarországiak maradnak. Egy felvidéki német játék közelebb áll az erdélyi magyarhoz vagy olához, mint németországi változatához. A történeti Magyarország egysége ez, melynek szellemi élete nem ismer nyelvi választófalat. A magyar szellemi élet képéhez szorosan hozzátartozik a nemzetiségek szellemi élete is s a magyar és nemzetiségi nyelven megszólaló irodalom ezer szállal fonódik össze a történeti Magyarország irodalmává. Még erősebb kapcsok tartják össze a különböző nyelvű népköltészetet, melyben az egyes népcsoportok zavar-talan együttélése tükröződik. Kívülről importált befolyások ezt az egységet sohasem tudták megzavarni.

A közölt szövegek helyes megértését szolgálja az a gazdag történeti anyag, melyet Ernyey József szerényen a felsőmagyarországi bányavárosok életéből vett képeknek nevez. Valóban nem elvont, száraz élettelen-ségben, hanem színes esetekben, szinte élményszerűen pereg le előttünk ezeknek a városoknak változatos múltja. A német telepések eredetét illetően cáfolatát kapjuk a szász lovagoktól vett eredet hamis legendájának, aminek forrása egy rossz etimológia; a Sachsendorf, Sachsenstein nevekben előforduló „Sachse” név helytelen fordítása a magyar „Záz”-nak, mely nem „Soxo”-t jelent, hanem az akkor nagyon elterjedt Sabbas név magyar rövidítése s az alapító Comes Záz emlékét őrzi.

A városok élete az egymás ellen a szabadalmakért folytatott küzdelmekben telt el. A szövetségre való törekvések mindannyian, így az 1623-ban megújított „Communitas civitatum montanarum” meddőnek bizonyultak. A városok a térképen közel, a valóságban áthághatatlan hegyekkel elválasztva, elzárkózva éltek egymástól s egymás utépítéseit makacsul elgáncsolták. Szomszédi viszonyuk kölcsönös vádaskodásban merült ki. Lakosságuk folyton hullámozott: a jobb konjunktúra hamar csábította a plgárokat a könnyebb megélhetést ígérő őstermelő vidékekre, de különösen az ígéret földjének tetsző, újonnan feltárt erdélyi bányákba. Ez a kivándorlás kulturális javak, így különösen a népi játékok terjedésének is útja lett. Hullámozott a lakosság társadalmi úton is: a nemességet kapó polgárok a környék magyar nemességével olvadtak össze, míg a városba telepedett magyar nemesek a maguk családjától szakadtak el s eltűntek a német polgári tömegben. A nyelvhatár így nem jelent itt faji határt s a nemzetiségi ellentétek soká ismeretlenek is voltak. Annál inkább dúltak a társadalmi harcok s a városok nem létező szabadalmakra hivatkozva utasítják ki az ott lakó nemeseket s ezzel a magyar elemet. Ebben nincs különbség magyar és német város között. Az 1605-i korponai országgyűlés határozatai, melyeket a bécsi béke ratifikált, kimondják a nemzetiségek egyenjogúságát.

Harcolnak a városok a Fuggerek és Thurzók ellen is; a tőlük külföldről behozott német pénzverőket be sem engedik a városba, hiába van szó

azonos nemzetiségű népről. A török háborúk alatt egyre panaszkodnak a katonaság önkénykedései ellen s gyakran kerül sor összeütközésekre a polgári lakosság és a huszárok között. A háború menekültjeivel szemben az amúgy is lakáshiányban szenvedő megerősített városok ridegen elzárkóznak s erre az 1546:41., 1552:45. és 1563:62. tc. törvényes alapot is ad nekik. De mindezeknek az ellentéteknek – nem számítva egyes elszigetelt eseteket, mint aminők főképp Besztercebányán történtek – alapja sohasem a nemzetiségi gyűlölködés; gyökerük sokkal inkább keresendő társadalmi és gazdasági ellentétekben. A társadalmi kategóriák pedig akkor még az esetek legtöbbszörében egybeestek a nemzetiségi különbözőséggel. A közhangulat a bányavárosokban a magyarság iránt mindig barátságos volt. Bocskai felkelése folyamán a városok nem a hajdúktól szenvedtek, mert ezeknek Bocskai minden fosztogatást megtiltott, hanem a visszavonuló császári csapatoktól és török portyázóktól. Ugyanez a helyzet Bethlen felkelése idején. A magyarság nem játszott jelentősebb szerepet a városok igazgatásában, bár a XVII. századtól kezdve többször találkozhatunk magyar városbírókkal. Ennek okát azonban elsősorban abban kell keresnünk, hogy a jelöléshez a kamara hozzájárulása volt szükséges. A német céhek szűkkeblű elzárkózása nem növelte a németiség erejét; ahelyett, hogy a beszivárgott tót elemek beolvadását előmozdította volna, a gazdaságilag mindinkább elerőtlenedő németiség eltótosodásának volt előidézője.